

HET
PROEF-
SCHRIFT
VAN DE
KUNSTE-
NAAR

JOANNE DIJKMAN

HET PROEFSCHRIFT VAN DE KUNSTENAAR

Het proefschrift van de kunstenaar
Joanne Dijkman

HET PROEFSCHRIFT VAN DE KUNSTENAAR

Een PhD in de kunsten: een inflatie van het proefschrift
of een verrijking voor het kunstonderwijs en het
wetenschappelijke onderzoeksveld?

16 juli 2010

Het proefschrift van de kunstenaar
Joanne Dijkman

Joanne Dijkman
Studentnummer: 0375357
Master Moderne Kunst
Kunstgeschiedenis
Faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht
Scriptiebegeleider: Dr. Hestia Bavelaar

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	3	
Voorwoord	5	
Inleiding	7	
Hoofdstuk 1. Herdefiniëring van het hoger kunstonderwijs		
1.1	Het Bolognaproces	9
1.2	Invoering van het Bolognaproces in het kunstonderwijs	10
1.2.1	Masters en werkplaatsen	11
1.2.2	Het academiseringsproces	11
1.3	De status van theorie in het kunstonderwijs	13
1.3.1	Lectoraten	14
1.4	Allianties tussen kunstacademies en universiteiten	15
1.5	Invoering van het Bolognaproces in het kunstonderwijs internationaal	16
Hoofdstuk 2. Artistic Research		
2.1	Definiëring begrip 'artistic research'	21
2.2	Eisen en voorwaarden	22
2.3	Verschillen en gelijkenissen met wetenschappelijk onderzoek	23
2.4	Erkenning van artistic research	25
Hoofdstuk 3. Problematiek omtrent artistic research en promoveren in de kunsten		
3.1	De scepsis	29
3.2	De controverse: wetenschappelijk of niet?	30
3.3	Promoveren in de kunsten in Nederland	31
3.4	Hoe moet het nieuwe doctoraat eruit zien?	32
3.5	Waar hoort het kunstonderwijs thuis? In het hbo of wo?	33
4.	Conclusie	39
5.	Literatuurlijst	44

VOORWOORD

Deze scriptie is het resultaat van mijn Master Moderne Kunst aan de Universiteit Utrecht. De keuze voor het onderwerp 'artistic research' en het promoveren in de kunsten, komt voort uit mijn huidige betrokkenheid bij de opleiding tot beeldend kunstenaar, ik doceer kunstgeschiedenis aan ArtEZ, Hogeschool voor de Kunsten. Tevens heb ik naast mijn bachelorstudie kunstgeschiedenis ook de opleiding Bachelor of Art and Education aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht voltooid. Deze twee studies completeerden elkaar en mijns inziens is het dan ook een goede ontwikkeling dat er een integratie ontstaat tussen het -enigszins aan de universiteit voorbehouden terrein van de- theorie en de artistieke praktijk. Deze ontwikkeling lijkt te culmineren in de recent geschapen mogelijkheid van het behalen van een PhD, waarbij de kandidaat, een kunstenaar, promoveert op zijn artistieke onderzoek en daarbij begeleid wordt door een professor, verbonden aan een universiteit en een docent verbonden aan een kunstacademie. Een mooi einddoel of een nutteloze titel voor kunstenaars? Ik zet kritische vraagtekens bij de validiteit van artistic research als dissertatie, om een universitaire doctorstitel te behalen. In deze scriptie zet ik mijn bevindingen van dit onderzoek uiteen, laat voor- en tegenstanders aan het woord en probeer mijn hypothese te bevestigen.

INLEIDING

Waarom zou je als kunstenaar willen promoveren? Een promotie opent deuren naar een wetenschappelijke carrière, als universitair docent of hoogleraar. Je kunt je minimaal vier jaar lang volledig toewijden op de wetenschap, het onderzoek, het proefschrift. Maar is dit ook wenselijk voor kunstenaars? Kunstenaars zijn toch in de eerste plaats praktisch gericht: zij brengen een artistiek product of concept voort, dat ontstaat in hun artistieke praktijk. Waarom zouden zij zich dan gaan toeleggen op – vooral theoretisch gericht – wetenschappelijk onderzoek? Wat hebben kunstenaars aan een doctorstitel? Volgens Janneke Wesseling (kunstredacteur van het NRC Handelsblad, lector Theorie aan de KABK en oprichter van PhDArts) hebben ze er eigenlijk niets aan, enkel wellicht meer waardering en maatschappelijke erkenning. De nieuwe promovendi promoveren naar eigen zeggen ook niet om de titel, maar om hun beroepspraktijk verder uit te diepen. Waar komt deze ontwikkeling dan vandaan? In het hoger onderwijs en kunstonderwijs is sinds eind jaren negentig een academisering gaande, waardoor de theorie en de onderzoekscomponent in de opleidingen meer aandacht krijgen. Deze ‘verwetenschappelijking’ stuit op verzet en niet enkel onder wetenschappers, maar ook in de kunstwereld. Naast deze formele en inhoudelijke veranderingen in het kunstonderwijs, speelt er nog een ontwikkeling mee, die voortkomt vanuit de kunsten zelf. Sinds enige tijd is de term ‘research’ erg in de mode, ook in de kunstwereld. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het discours en de grote internationale tentoonstellingen, waar het begrip ‘kunstenaar’ en ‘onderzoeker’ welhaast inwisselbaar zijn. Kunstenaars maken steeds minder alleen tastbare objecten, maar doen onderzoek, naar analogie van de wetenschap. Dit artistieke onderzoek resulteert in een artistiek product, dat kan variëren van zeer uiteenlopende vormen zoals een documentaire, website tot een schilderij, met eventueel een tekstuele toelichting of onderzoeksdocumentatie. Maar is dit type onderzoek te scharen onder – of te vergelijken met wetenschappelijk onderzoek? Verschillende lectoren in de kunsten, docenten en kunstcritici menen van wel, ondanks het feit dat beide onderzoeksvormen ongelijksoortig zijn, achten zij beiden wel gelijkwaardig. Kunstenaars zijn reflectiever geworden op hun eigen werk en kunstpraktijk. Tegenwoordig

is een theoretische component minstens zo belangrijk als een artistieke component in het werk van de kunstenaar. In het buitenland bestaat het fenomeen artistic research en PhDs in de kunsten al decennialang en deze worden daar ook erkend – dat zou dus een legitimatie kunnen verschaffen voor het invoeren van deze vorm in Nederland. Het buitenland, met name de Katholieke Universiteit Leuven in België en het Verenigd Koninkrijk hebben dan ook als voorbeeldmodel gediend en er zijn samenwerkingsvormen aangegaan om studenten in staat te stellen hun PhD in de kunsten te behalen. Heeft artistic research de toekomst? Heeft het een toegevoegde waarde als een kunstenaar kan promoveren op zijn of haar beeldende kunst? Wat voor type kunstenaar leid je dan op? Betekent een PhD in de kunsten, een inflatie van het proefschrift of een verrijking voor het kunstonderwijs en het wetenschappelijke onderzoeksveld? Mijn hypothese is dat een kunstenaar die promoveert een verdieping voor de beroepspraktijk kan opleveren, maar het een verarming van het kunstonderwijs en een inflatie van het wetenschappelijk onderzoeksveld, veroorzaakt.

HOOFDSTUK 1

HERDEFINIËRING VAN HET HOGER KUNSTONDERWIJS

1.1 — HET BOLOGNAPROCES

De jaren negentig zijn het begin van een roerige periode in het Europese hoger onderwijs. In zowel het hoger beroepsonderwijs als het wetenschappelijk onderwijs voltrekt zich een grootschalige verandering, die in juni 1999 door de Europese ministers wordt gepresenteerd in de vorm van een convenant, het Bolognaproces, vernoemd naar de plaats waar zij gesloten werd.¹ Hierin is overeengekomen dat in heel Europa het universitair en hoger beroepsonderwijs hervormd moet worden naar één model: het bachelor – mastersysteem (bama), om één internationale standaard te handhaven. In eerste instantie adviseerde het Bolognaproces om het bachelor – mastersysteem (de eerste twee cycli) in alle Europese landen gelijk te trekken en in 2003 kwam daar het doctoraat, de derde cyclus (PhD) bij. Het Bolognaproces beoogt op deze manier de uitwisseling van studenten in Europese landen te vergemakkelijken. Tevens streven de Europese landen naar een floreerende kenniseconomie in Europa, door de universiteiten en hogescholen beter op elkaar aan te laten sluiten. De invoering van het Bolognaproces verschilt echter per Europees land, vanwege de sterk verdeelde meningen over deze grootschalige hervormingsoperatie en niet elk Europees land neemt deel aan de procedure. De meeste landen echter, hebben het hoger onderwijs verplicht om het bama – stelsel in te voeren.² Naast de formele veranderingen die het Bolognaproces met zich meebrengt, is een belangrijke inhoudelijke verandering dat het hoger onderwijs de nadruk op (toegepast) onderzoek moet gaan leggen. Dit geldt voor alle hogescholen, dus ook voor de kunstacademies, conservatoria, kleinkunst- en dansacademies.³ De implicaties die deze transformatie met zich meebrengt, hebben op het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs echter een verschillende impact. De hervormingen zijn voor het beroepsonderwijs – dat om aan de kwaliteitseisen van Bologna te voldoen, hergestructureerd moest worden conform de academische standaarden – ingrijpender dan voor het wetenschappelijk onderwijs. Het wetenschappelijk onderwijs is vanzelfsprekend al onderzoeksgericht, maar voor het hoger beroepsonderwijs betekent dit een grote omslag.⁴ Op dit moment, ruim tien jaar na de start van de invoering van het Bolognaproces is het hoger onderwijs op internationaal vlak coherenter geworden, door een grotendeels

inwisselbare gradenstructuur: in de meeste Europese landen worden de titels bachelor en master toegepast, maar de toevoegingen zijn nog zeer verschillend. De Commissie Veerman, die recentelijk een advies formuleerde over het hoger onderwijs, is van mening dat ‘het strikte onderscheid tussen hbo en wo wat betreft toevoegingen vanuit een internationaal perspectief rigide is en voor het hbo onnodig nadelig’.⁵ Zij adviseren om gelijke titulatuur toe te passen en door het instituut waar de student zijn of haar diploma behaald heeft, wordt dan duidelijk of het een hbo of een wo – niveau betreft. De deelnemende landen passen een gemeenschappelijk studiepuntenstelsel (ECTS) toe en hanteren vergelijkbare kwaliteitseisen. Een belangrijk doel dat de Bologna-landen nog voor zichzelf gesteld hebben in 2009, is de onderzoekscomponent in het hoger onderwijs versterken.⁶

1.2 — INVOERING VAN HET BOLOGNAPROCES IN HET KUNSTONDERWIJS

Het kunstonderwijs neemt binnen het hoger onderwijs in Nederland een aparte positie in, dat tot uitdrukking komt in toelatingsprocedures (selectie aan de poort), structuur en inhoud van de opleidingen.⁷ Eind jaren negentig wordt het kunstonderwijs in Nederland geconfronteerd met het Bologna proces. De herdefiniëring van de bestaande structuren in het hoger kunstonderwijs was noodzakelijk, omdat het anders niet aan de huidige internationale eisen kon voldoen. Tien jaar eerder, eind jaren tachtig, werd de vijfjarige studieduur van de kunstopleidingen al afgeschaft. Dit besluit liep vooruit op de invoering van het bamasysteem, omdat de opleidingen nu opgesplitst konden worden in een vierjarige bachelor en een eenjarige master in het hbo.⁸ Voordat het bamasysteem werd ingevoerd, weken de Nederlandse kunstvakopleidingen af van de buitenlandse opleidingen. Het grootste verschil met internationale opleidingen was gelegen in de gedifferentieerde achtergrond van de studenten die aan een kunstopleiding startten. Als ingangseis heeft een hbo – kunstopleiding een grotere marge dan een universiteit: de vooropleiding kan variëren van havo tot vwo of mbo. Voor een universitaire studie is een vwo – vooropleiding een vereiste, of een hbo – propedeuse. In het buitenland, waar het kunstonderwijs op universiteiten is ondergebracht, zijn de onderlinge verschillen tussen studenten minder groot en is dus de studentenpopulatie eenvormiger, omdat zij een zelfde type vooropleiding genoten hebben. Juist de verscheidenheid aan studenten, die elkaar kunnen complementeren, voorziet het Nederlandse kunstonderwijs van een vruchtbare voedings-bodem, die veel gevarieerder is dan de buitenlandse universitaire kunstopleidingen.⁹ Deze verscheidenheid, die als waardevolle kwaliteit wordt beschouwd, is sinds de invoering van Bologna in het kunstvakonderwijs voorlopig behouden gebleven. De nieuwe vierjarige bachelors in de kunsten hebben hun toelatingseisen niet veranderd. De bedreiging voor deze pluriformiteit aan kunststudenten komt echter uit dezelfde hoek: de eis om het hoger beroepsonderwijs, en dus ook het kunstonderwijs, te academiseren. Als deze trend doorzet – en daar neigt het kunstonderwijs met de huidige hype omtrent promoveren in de kunsten wel naar toe – dan zou het kunstonderwijs uiteindelijk onder het universitair domein geschaard kunnen gaan worden, met alle gevolgen van dien. Universitair

kunstonderwijs betekent dat er bepaalde kunststudenten buitengesloten zullen worden of afhaken. Maar zover is het nog niet, althans niet in deze contreien. Bij onze naaste burens, België en Duitsland, behoort het kunstonderwijs al wel geheel of gedeeltelijk tot het universitaire domein. De hoogst haalbare graad in het kunstonderwijs in Nederland, was tot voor kort een master op hbo – niveau. De masters in de kunsten zijn ontwikkeld door de kunstacademies als nieuwe vervolgoopleidingen. Deze masters, de hbo – pendanten, moesten nog volledig geformuleerd worden en kwamen dan ook later dan de universitaire mastertrajecten, omdat de universiteiten al een scheiding kenden tussen kandidaats- en doctoraalfase. Inmiddels heeft elke kunsthogeschool één of meerdere masteropleidingen gerealiseerd. De meeste bachelors kunnen worden voortgezet in een masteropleiding. Deze masters variëren van Fine Art, als vervolg op een bachelorstudie Fine Art, tot Kunsteducatie als vervolg op de docentenopleidingen Beeldende Kunst, Theater en Muziek. Vaak wordt enige werkervaring in de praktijk, voor aanvang van de master, geapprecieerd. Bekende instituten die vervolgoopleidingen in de kunsten aanbieden zijn: het Sandberg Instituut, gelieerd aan de Gerrit Rietveld Academie, het Dutch Art Institute (DAI) van ArtEZ, de MAHKU van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, het Frank Mohr Instituut van Academie Minerva / Hanzehogeschool / Rijksuniversiteit Groningen en het Piet Zwart Instituut verbonden aan de Willem de Koning Academie.¹⁰ Deze masters zijn ontstaan uit de voormalige ‘Tweede Fase’ – opleidingen. De ‘Eerste Fase’ is de huidige vierjarige bacheloropleiding, en de ‘Tweede Fase’ was de één of tweejarige vervolgoopleiding, de huidige masters. Deze opleidingen zijn een vervanging voor het vijfde studiejaar, dat van de bachelorduur afgehaald werd.¹¹ Naast deze masteropleidingen zijn er de culturele werkplaatsen, waar de Rijksacademie, de Ateliers en de Jan van Eijck Academie onder geschaard worden. Op de uitzonderingspositie van deze instituten ga ik dieper in, in paragraaf 1.2.1. Recentelijk is naast de master, de mogelijkheid geschapen om een PhD te behalen, een doctorsgraad in de kunsten. Om te promoveren in de kunsten in Nederland kunnen kunststudenten terecht bij PhDArts, een samenwerkingsverband tussen Universiteit Leiden en de Koninklijke Academie voor Beeldende

Kunsten Den Haag. Daarnaast heeft de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) dit jaar, 2010, twee promotieplaatsen geschapen als pilot - traject voor beeldend kunstenaars. Kunstenaars konden tot begin maart dit jaar een voorstel indienen. Hieruit worden zes kandidaten geselecteerd, die begeleiding krijgen om hun onderzoeksvorstel verder uit te werken en aan te scherpen. Uiteindelijk zullen twee kandidaten de beurs om te promoveren ontvangen. In Nederland zijn deze ontwikkelingen in het hoger kunstonderwijs nieuw, maar in Europa niet. In Engeland, Duitsland, Scandinavië en België en ook in de Verenigde Staten bestaat de mogelijkheid om te promoveren in de kunsten al geruime tijd. In Nederland is het promoveren in de kunsten op dit moment in volle gang en daarmee ook de discussie omtrent dit onderwerp. Opvallend is dat PhDArts en NWO niet dezelfde criteria hanteren voor een dissertatie. In de brochure van NWO wordt duidelijk omschreven waaraan een promotie dient te voldoen: een duidelijke theoretische en artistieke component. PhDArts vindt dat de kandidaten kunnen volstaan met enkel een artistieke component, een kunstenaar kan bij deze organisatie promoveren met een kunstwerk, dat reflectieve vermogens moet hebben en als begeleidend document wordt een onderzoeksverslag ingeleverd door de kandidaat, dat voor 'proefschrift' doorgaat.¹²

1.2.1 — MASTERS EN WERKPLAATSEN

Met de invoering van de bama – structuur in het Nederlandse hoger onderwijs, ontstond tevens de behoefte aan een derde cyclus: een opleiding na de master, zoals een universiteit die ook kent, namelijk het doctoraat. In het kunstonderwijs bestond nog geen doctoraat of derde cyclus, maar wel andere post – academische opleidingen, de zogenaamde culturele werkplaatsen. De Rijksacademie, De Ateliers (voorheen Ateliers '63) en de Jan van Eijck Academie vallen onder deze gezamenlijke noemer.¹³ Het zijn geen officiële onderwijsinstellingen, maar deze instituten worden wel beschouwd als onderwijsgevende instellingen en als een voortzetting van de opleiding van een kunstenaar.¹⁴ Er wordt net zoals op kunstacademies gebruik gemaakt van 'selectie aan de poort': kunstenaars kunnen alleen worden toegelaten na een toelatingsexamen en toelatingsgesprek. De culturele werkplaatsen zijn gebaseerd op het werkplaatsmodel, dat inhoudt dat de kunstenaar een eigen werkplek krijgt toebedeeld en zeer zelfstandig werkt. Om de zoveel tijd vindt een gesprek plaats met de begeleidende (gast)docenten, vaak

genomen kunstenaars uit het werkveld. Voor de carrière van een beginnend kunstenaar is het een zeer goede opstap naar een succesvolle, zelfstandige kunstenaarspraktijk. De jaarlijkse open dag en afstudeertentoonstellingen zijn een kweekvijver voor aanstormend talent, waar musea en kunstinstellingen uit putten.¹⁵ De veranderingen in het kunstonderwijs hadden ook effect op de werkplaatsen, die zichzelf moesten herpositioneren in het onderwijskundige veld van de kunsten. Dit betrof met name het aanbieden van masters in de kunsten, dat een bedreiging vormde voor de werkplaatsen, omdat beide een vervolgstudie aanbieden na een bacheloropleiding. Echter, feitelijk bevinden deze werkplaatsen zich tussen master en doctoraat in. Ze nemen een geheel eigen positie in met betrekking tot de voortzetting van de opleiding van een kunstenaar na zijn bachelor of master. Voor toelating wordt een behoorlijke theoretische kennis verondersteld, die eerder verkregen wordt tijdens een masteropleiding dan tijdens een bacheloropleiding.¹⁶ Dit blijkt ook uit de keuze die jonge kunstenaars maken om nog één of twee jaar een werkperiode aan te gaan op een werkplaats. Dit zijn soms bachelorstudenten, maar doorgaans masterstudenten, afkomstig uit alle hoeken van de wereld. Het internationale karakter is kenmerkend voor de werkplaatsen, waardoor het opbouwen van een internationaal netwerk van collegae binnen handbereik komt.¹⁷

1.2.2 — HET ACADEMISERINGSPROCES

De invoering van het Bolognaproces vereiste niet alleen het transformeren van de bestaande kunstopleidingen in het bachelor – master systeem en doctoraat, maar ook dat de inhoud van het gehele hbo – onderwijs, en dus ook het kunstonderwijs, geacademiseerd werd. De hbo – opleidingen moeten onderzoek integreren in hun curriculum en in toenemende mate gaan voldoen aan academische standaarden. Is dit een wenselijke ontwikkeling voor het kunstonderwijs? Als de nadruk op onderzoek naar analogie van wetenschappelijk onderzoek in het onderwijs doorgevoerd wordt, zou dat eventueel het einde van het kunstvakonderwijs kunnen inluiden, zoals wij dat nu kennen. Katalin Herzog, voormalig docente aan het Frank Mohr Instituut: 'Men lijkt niet te beseffen dat dit meer is dan een formele reorganisatie, ook de binnen de universiteit geldende waarden zullen met de nieuwe graden meekomen en het kunstonderwijs als nooit tevoren 'academiseren'.¹⁸ Voorstanders zien het 'verwetenschappelijken' echter als een positieve ontwikkeling, die aansluit op de nieuwe behoeften

van kunststudenten. Voor deze studenten wordt de theoretische onderzoekscomponent in hun opleiding steeds belangrijker, nu de hedendaagse kunstenaar steeds meer intellectuele vaardigheden nodig heeft. Het blijft echter een ingrijpende verandering voor het gehele hoger beroepsonderwijs om zich te moeten gaan baseren op (toegepast) onderzoek. In het adviserende rapport van de Commissie Veerman staat dat dit zowel geldt voor de bachelor- als de masteropleidingen in het hoger onderwijs. In eerste instantie betrof deze verplichting alleen de masteropleidingen, maar nu moeten ook de bachelors gereorganiseerd worden. Het rapport, dat goed ontvangen werd, adviseerde tevens dat de algehele kwaliteit van het hoger onderwijs snel omhoog moet. Daarnaast moet het huidige binaire systeem, het onderscheid tussen wo en hbo, niet afgeschaft worden, maar wel worden versoepeld, volgens de Commissie Veerman.¹⁹ In Nederland studeert tweederde van de studentenpopulatie in het hoger onderwijs in het hbo en een derde aan de universiteit. In het grootste deel van het hoger onderwijs is dus de onderzoeksintensiteit laag en dit moet worden aangepast om aan de internationale eisen van Bologna te voldoen. Niet enkel de inhoud van de opleidingen, ook het niveau van het onderwijzend personeel moet omhoog. Docenten in het hbo moeten eveneens onderzoek gaan verrichten naast hun lestaten, om hun professionaliteit te onderhouden en een master te behalen of zelfs te promoveren. Op deze wijze kunnen hogescholen hun onderzoeksfunctie versterken, die tevens wordt geïnitieerd door de instelling van een lectoraat in het hbo – onderwijs.²⁰ Het begrip 'academiseren' en de implicaties die dit met zich meebrengt stuitte echter op grote weerstand in het hoger kunstonderwijs en heeft geleid tot een verhitte discussie binnen het kunstdiscours. Het is dan ook begrijpelijk dat academiseren – dat gelijkgesteld wordt met de herinvoering van regels en voorschriften met betrekking tot het kunstonderwijs – door vele kunstacademies als onwenselijk wordt beschouwd. De bestuursorganen van de kunsthogescholen hebben echter weinig keus, want ze zullen onderzoek in het curriculum moeten implementeren om hun opleidingen geaccrediteerd te krijgen. Sommige academies, zoals in Duitsland, weigeren pertinent elk verbod met (wetenschappelijk) onderzoek, omdat zij vrezen voor de toekomst van hun praktijk gerelateerde onderwijs – en tevens keren zij zich af van artistic research, omdat zij dat als een verkapte vorm zien van wetenschappelijk onderzoek. Deze tegenstanders van de academisering van het kunstonderwijs vrezen

voor de autonomie van de kunststudenten. Hebben zij straks nog zelfbeschikkingsrecht over de vormen die zij voor hun expressie willen toepassen? Of mogen zij enkel nog kiezen uit een geschreven proefschrift met daarbij – ter illustratie – een kunstwerk of tentoonstelling? Kunst verschilt van wetenschap, kunstenaars zijn niet opgeleid als wetenschappers. De verplichting van kunstacademies om zich te engageren in onderzoek is volgens tegenstanders een ondermijning van de kansen die het kunstonderwijs de kunststudent nu biedt.²¹

1.3 — DE STATUS VAN THEORIE IN HET KUNSTONDERWIJS

De terughoudendheid met betrekking tot het overbrengen van academische waarden op het kunstonderwijs wordt niet enkel door theoretici van buiten af uitgedragen, maar ook vanuit het kunstonderwijs zelf. Intern zijn er twee bewegingen te onderscheiden: een conservatieve, behoudende cultuur die de academisering verafschuwd versus een beweging die artistic research wel omarmt. Naast de huiver voor (bestuurlijke) hervormingen en vernieuwing, zijn deze twee bewegingen te herleiden naar een oude kwestie binnen het kunstonderwijs, namelijk de verhouding tussen praktijk en theorie. Met de huidige sterke focus op de onderzoekscomponent binnen het kunstonderwijs, komt ook de positie van de theorie en het theorieaanbod binnen academies in beeld. Als de onderzoekscomponent ondergebracht wordt bij de theorie, dan volgen de kunstacademies de opvatting dat onderzoek de verantwoordelijkheid is van de theoreticus en niet van de kunstenaar zelf.²² De andere mogelijkheid is om het onderzoek in de kunsten te implementeren in het praktijkonderwijs, maar ook daarvoor is theorie nodig: onderzoek vereist namelijk een context en reflectie. Hoe men het ook wendt of keert, theorie en praktijk in het kunstonderwijs zullen beter moeten integreren om enig rendement te ervaren van de invoering van de onderzoekscomponent. Theorie, reflectie en onderzoek kunnen niet worden losgeweekt van de praktijk.²³ Artistic research bevindt zich op het snijvlak van praktijk en theorie en streeft een ideale integratie van beide na, dus dit lijkt de ideale oplossing voor kunstacademies. Een goede balans tussen het aanbod van theorie en praktijk is noodzakelijk om het concept van artistic research te laten slagen. Maar hoe verhouden praktijk en theorieonderwijs aan kunstacademies zich tot elkaar? Het huidige theorie- en het praktijkaanbod op academies is nog sterk van elkaar gescheiden en het bereiken van een symbiose zoals die verondersteld wordt door artistic research, is nog mijlen ver weg. Theorie manifesteert zich als een afzonderlijk veld dat de student niet of nauwelijks in verband kan brengen met zijn of haar beeldende kunstpraktijk.²⁴ Door praktijkdocenten en studenten wordt de theorie eerder als een noodzakelijk kwaad ervaren, dan als een verrijking van het onderwijs. Dit gegeven wordt onder andere veroorzaakt doordat er amper samengewerkt wordt tussen de theorie- en praktijkdocenten. Op dit moment bieden

kunstacademies in de bacheloropleiding in Nederland ongeveer 10% - 20 % theorieonderwijs aan en de andere 80 – 90 % bestaat uit praktijkonderwijs. Onder dit theorieaanbod vallen traditioneel de bijvakken kunst- en cultuurgeschiedenis en filosofie. Deze vakken worden verspreid over de vier jaar aangeboden, getoetst door tentamens en afgesloten met een eindschrijft.²⁵ De kunstgeschiedenis wordt chronologisch en lineair aangeboden, als historische feit, waarbij nauwelijks vraagstekens gezet worden. Het vak cultuurgeschiedenis biedt een breder perspectief door ook geschiedkundige, filosofische of maatschappelijke invalshoeken toe te passen en tevens discipline-overstijgend te werk te gaan, waarbij er dwarsverbanden gelegd kunnen worden tussen de beeldende kunsten, theater-, dans- en muziekgeschiedenis. Inhoudelijk blijft het theorieonderwijs hangen in een algemeen overzicht conform de Westerse canon van de (kunst)geschiedenis. Het structurele aanbod moderne en hedendaagse kunst is in het theorieonderwijs nagenoeg absent. Dit is een zeer verontrustend gegeven en een gemiste kans, omdat juist hier het verband met de eigen beroepspraktijk gelegd kan worden. Het huidige kunstdiscours roept ook de vraag op hoeveel theorie en reflectie er in de kunstpraktijk geïntegreerd moet worden. Wat voor soort theoretische kennis en vaardigheden heeft een kunststudent nodig om goed te kunnen functioneren in de kunstwereld?²⁶ De huidige verhouding tussen theorie en praktijk is niet toereikend om te voldoen aan de nieuwe adviezen van de Commissie Veerman voor het hoger onderwijs. Om de onderzoekpositie van kunstacademies te versterken zal geïnvesteerd moeten worden in een verbetering van het theorieonderwijs én de integratie van praktijk en theorie. Beide vakgebieden opereren nu als separate eilanden binnen de academie. Het theorieonderwijs moet tevens versterkt worden om de bachelorstudent te kunnen voorbereiden op een master of doctoraatstraject waarvoor een hoge mate van theoretische kennis en lees- en schrijfvaardigheden verondersteld worden. Idealiter zou het doen van onderzoek ingebed moeten worden in zowel het praktijk- als het theorieonderwijs, het is immers een verantwoordelijkheid die beide dragen. Dit kan enkel bereikt worden als praktijk- en

theoriedocenten bereid zijn zich aan te passen en te gaan samenwerken.²⁷ Als dit bewerkstelligd wordt, dan scheidt men tevens een vruchtbaar klimaat voor het ontwikkelen van artistiek research - projecten. Er kan praktisch invulling aan gegeven worden door bijvoorbeeld gezamenlijk projectonderwijs dat beide componenten integreert in plaats van apart aanbiedt. In de toekomstige beroepspraktijk van een kunstenaar wordt in toenemende mate het belang van theorie onderstreept. Een kunstenaar kon voorheen volstaan met het produceren van goede kunst, omdat kunstcritici en kunsthistorici de rol hadden om over zijn of haar werk te schrijven. Deze traditionele rolverdeling is echter aan verandering onderhevig en de onderlinge verhoudingen in de kunstwereld zijn aan het verschuiven. Op dit moment vinden er onder andere rolwisselingen plaats tussen de conservator en de kunstenaar: de kunstenaar stelt tentoonstellingen samen als zijnde een conservator en de conservator maakt nog wel een tentoonstelling, maar treedt daarbij op als 'kunstenaar' door de tentoongestelde kunst ondergeschikt te maken aan zijn of haar visie en concept. In plaats van de kunst als uitgangspunt te nemen, gaat het om het concept van de curator. Tevens nemen kunstenaars in toenemende mate een dubbelrol aan, als bijvoorbeeld auteur of publicist, docent of conservator. Hiervoor is een gedegen, theoretische kennis onontbeerlijk.²⁸

1.3.1 — LECTORATEN

Om het theorieonderwijs aan kunstacademies te moderniseren is er sinds 2002 een nieuwe functie geschapen: het lectoraatschap. De lector heeft de rol van pionier op het gebied van theorie, theorievorming en onderzoek. Deze functie wordt bekleed door een hoogleraar die, het liefst tevens verbonden aan een universiteit, letterlijk een brug slaat tussen de kunsthogescholen en het universitaire onderwijs. Van de lector wordt verwacht dat hij of zij verdiepende onderzoeksprogramma's maakt, de onderwijsontwikkeling een impuls geeft en de professionalisering van docenten bevordert. De kenniskring die de lector om zich heen verzamelt, bestaand uit professionals uit het onderwijsveld en daarbuiten, staat de lector bij in zijn onderzoek, die een betere integratie van praktijk en theorie beoogt te bewerkstelligen.²⁹ De lectoraten zijn gespecialiseerd in een thema dat relevant is voor de huidige actualiteit van het kunstdiscours zoals 'kunsttheorie en onderzoek' of 'kunst en publieke ruimte'.³⁰ De lectoraten in de kunsten hebben zich verenigd in het LOK, Landelijk Overleg Kunstlectoren.³¹ Dit landelijke overlegorgaan heeft

zich onder andere gebogen over het scheppen van een doctoraat in de kunsten en belegde hierover in 2007 een conferentie.³² De verrijking van het theorieonderwijs aan de kunstacademies door de aanstelling van lectoraten is een zeer wenselijke ontwikkeling. De lectoraten en hun kenniskring zorgen ervoor dat theorie, reflectie en onderzoek stevig verankerd worden in het huidige onderwijsklimaat op hogescholen en dat deze kernen in het onderwijs geïncorporeerd worden.³³

1.4 — ALLIANTIES TUSSEN KUNSTACADEMIES EN UNIVERSITEITEN

In alle veranderingen die het Bolognaproces heeft aangebracht, ligt de nadruk op de functie van onderzoek als basis voor het hoger onderwijs. Kunsthogescholen proberen dit in eerste instantie op te lossen door het aangaan van allianties met universiteiten, maar ze moeten ook intern, binnen hun onderwijs een vorm vinden om onderzoek in te voeren. Er bestaat geen variant van het kunstonderwijs aan de universiteit. Bij de geesteswetenschappen wordt de kunst-, muziek en theatergeschiedenis bestudeerd, maar worden de scheppende kunsten niet in de praktijk gebracht. Deze allianties tussen beide instituten lijken de oppositie tussen het wetenschappelijk onderwijs en beroepsonderwijs langzaam te ondermijnen.³⁴ De Universiteit Leiden richtte in 2001 samen met de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten Den Haag de Faculteit der Kunsten op. Deze faculteit biedt studenten van de universiteit Leiden de mogelijkheid om keuzevakken en minors te volgen op de Haagse kunstacademie. Dit samenwerkingsverband tussen de universiteit en de academie is een eerste aanzet tot een toenadering tot elkaar. De uitwisseling blijkt vruchtbaar, honderden studenten maken de overstek van universiteit naar hbo en andersom kiezen ook de hbo'ers ervoor om keuzevakken of minors te volgen aan de Universiteit Leiden.³⁵ Naast minors en keuzevakken, biedt de Faculteit der Kunsten in Leiden ook masters aan op dit gebied. Deze masters zijn zowel toegankelijk voor hbo bachelorstudenten van de kunstacademie en bachelorstudenten van de Universiteit Leiden.³⁶ De invoering van de bama – structuur bracht dus niet alleen een formele wijziging met zich mee in titulatuur, maar leverde ook nieuwe samenwerkingsverbanden op. De Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten sloeg op deze wijze de weg naar de wetenschap in en gaf door middel van de oprichting van een speciale kunstfaculteit, in samenwerking met een universiteit, invulling aan de eis van het integreren van een onderzoekscomponent. Naast de samenwerking tussen Den Haag en Leiden, zochten ook op andere plaatsen in Nederland universiteiten en kunsthogescholen toenadering tot elkaar. De Universiteit Utrecht en de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) onderzochten in 2003 de mogelijkheid om de HKU te implementeren in de Universiteit Utrecht, als onafhankelijke faculteit. Een jaar later ontstond

uit deze toenadering de Professional School of Arts (PSAU).³⁷ De PSAU biedt masteropleidingen aan voor toekomstige kunstenaars en wetenschappers, die geïnteresseerd zijn in de niche tussen beide vakgebieden. Dit zijn één of tweejarige masteropleidingen, geaccrediteerd op hbo of universitair niveau.³⁸ Recentelijk is de master 'Artistic Research' gestart, een wetenschappelijke opleiding, ontstaan uit een samenwerking van de Universiteit van Amsterdam, de Gerrit Rietveldacademie en het Sandberg Instituut. Tevens is een variant van deze master aan de Universiteit Maastricht in voorbereiding. Deze master biedt een combinatie aan van zowel theoretische verdieping als praktische verdieping op artistiek vlak. Een essentieel onderdeel van de master is dat de kunst zowel object van studie is, als onderdeel van het onderzoek uitmaakt. Er wordt gezocht naar nieuwe, experimentele benaderingen van wetenschap en kunst, door artistiek onderzoek te combineren met theoretische inzichten.³⁹ De master Artistic Research ziet het traditionele, kunstmatige onderscheid tussen een opleiding aan een kunstacademie en een universitaire studie in de kunsten als achterhaald en streeft een toenadering van beide na. Tevens beoogt ze om kunstenaars en wetenschappers te vormen die de artistieke praktijk kunnen combineren met theoretische inzichten en vice versa: wetenschappelijk onderzoek verrijken met inzichten verkregen in de artistieke praktijk.⁴⁰

1.5 — INVOERING VAN HET BOLOGNAPROCES IN HET KUNSTONDERWIJS INTERNATIONAAL

De invoering van het Bologna proces heeft internationaal zeer verschillende vormen aangenomen. Deze vormen variëren van het verlenen van de universitaire status aan kunstacademies tot kunstacademies die opgenomen worden door universiteiten. Met deze verandering in status en positie zouden de academies ook de hoogst haalbare graad mogen gaan uitreiken: het doctoraat in de kunsten. Hier zijn de universiteiten echter niet content mee en zij accepteren dit gegeven dan ook niet zonder slag of stoot. De universiteiten claimen het recht op het *ius promovendi*, het recht om studenten hun doctoraat te laten halen, óók in de kunsten. Het argument dat de universiteiten hiervoor aanwenden is het feit dat alleen zij ruime ervaring hebben met het begeleiden van doctoraatstrajecten. Deze ervaring ontbreekt inderdaad bij de hogescholen, maar de universiteiten hebben op hun beurt geen ervaring met het afleveren van diploma's in de kunsten.⁴¹ In Vlaanderen bepaalt de overheid grotendeels de allianties tussen hogescholen en universiteiten. Zij verplichtten de Vlaamse hogescholen enkele jaren geleden dat de bachelor- en masterprogramma's volledig geacademiseerd moeten zijn voor 2013. Om dit te realiseren moet het onderwijsprogramma ingebed gaan worden in wetenschappelijk onderzoek en moeten de docenten die aan de hogescholen doceren, zelf ook onderzoek gaan doen. Uiteindelijk gaan de accreditatiecriteria die voor de academische opleidingen van toepassing zijn, ook voor de voormalige hbo – opleidingen gelden. Deze ontwikkeling betreft ook de kunstacademies. De academies die al onderdeel geworden waren van een hogeschool, worden nu inclusief de hogeschool, gelieerd aan een universiteit. De universiteit kan meerdere hogescholen op deze wijze – door een associatie met ze aan te gaan – aan zich verbinden. Verspreid door Vlaanderen zijn deze associaties ontstaan, onder andere in Leuven en Antwerpen.⁴² De Katholieke Universiteit Leuven is zeer actief op het gebied van onderzoek in de kunsten. In een vroeg stadium lag de focus in Leuven al op dit type onderzoek en dit resulteerde in de oprichting van het Onderzoekplatform Kunsten bijna tien jaar geleden. Dit platform, opgericht door de Associatie KU Leuven, was bestemd voor onderzoekers uit beide onderwijstypen, hbo en wo, om gezamenlijke projecten te realiseren. Uit de associatie van de universiteit met de kunstafdelingen van de

hogescholen is uiteindelijk het Instituut in de Kunsten ontstaan. Dit instituut in zowel geworteld in de universitaire wereld als in het kunstonderwijs. Vanuit de universiteit zijn er onderzoeksgroepen ingebracht, als aanvulling op het bestaande, reeds geacademiseerde kunstonderwijs.⁴³ De KU Leuven realiseert op deze wijze een symbiose van beiden onderwijsvormen. Zowel de artistieke praktijk als de wetenschappelijke component hebben elkaar gevonden in dit model. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Leuven zich ook onder de avant-garde bevindt, wat betreft het promoveren in de kunsten. Leuven profileerde zich eveneens vroeg met een doctoraat in de kunsten, dat zowel bestaat uit een artistiek en een theoretisch deel. Voor de beeldende kunsten zover gereed waren, was het al in de muziek mogelijk om te promoveren. Leuven richtte hiervoor de opleiding DocArtes op.⁴⁴ De Universiteit Leiden biedt onder de naam 'Academie der Kunsten' op dit moment twee promotietrajecten aan: DocArtes voor musici en PhdArts voor beeldende kunstenaars, waarvoor ze samenwerkt met de Associatie K.U. Leuven.⁴⁵ In Antwerpen zet de academisering door: de hogescholen die verbonden zijn met universiteiten zullen uiteindelijk in faculteiten opgaan. Sinds 2005 is het in Brussel mogelijk om een Doctoraat in de Kunsten te halen, dat bestaat uit een geschreven, wetenschappelijk proefschrift en een portfolio met artistieke werken. In de beoordelingscommissie zitten zowel wetenschappers als kunstenaars om beide partijen te vertegenwoordigen en om de verschillende kwaliteiten te waarborgen. De kunsten zijn in Vlaanderen tot het universitaire domein toegetreden. In Nederland is dit proces in gang gezet, maar voordat de kunstopleidingen volledig zijn opgegaan in universitaire opleidingen, moeten nog vele hindernissen genomen worden, en de vraag is of het überhaupt zover komt. In Nederland vertegenwoordigt het hbo een veel groter deel van het gehele hoger onderwijs, dan de wetenschappelijke variant. De hbo sector is vele malen groter dan in het buitenland en heeft wellicht ook meer in te brengen in de hervormingen.⁴⁶ In andere landen in Europa, in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld, zijn ze met dit proces, net als in Vlaanderen, al veel verder. Tevens zijn de Verenigde Staten hier ook al decennia lang mee bekend.⁴⁷ In Duitsland wisten de kunsthogescholen het Bologna proces tegen te houden, in zoverre dat zij niet verplicht

werden om het bachelor- master - systeem in te voeren. Het is echter de vraag of het verstandig is om je te distantiëren van de standaardisering van het Europese hoger onderwijs. Tevens betekent deze uitzonderingspositie van Duitsland niet dat zij het hoger (kunst) onderwijs niet moeten academiseren; het engageren en investeren in onderzoek blijft wel verplicht.⁴⁸ In Duitsland bestaat net als in Nederland een scheiding tussen het universitair onderwijs en het hoger beroeps-onderwijs. De kunst- en muziek-hogescholen hebben echter een uitzonderingspositie binnen het hoger beroepsonderwijs, omdat zij een universitaire status hebben verkregen. Dit houdt in dat er hoogleraren aangesteld zijn en de gehele opleiding, inhoudelijk en wat betreft de structuur en diplomering, overeenkomt met die van universiteiten. De Universität der Künste Berlin en Bauhaus Universität Weimar hebben ook de naam van de universiteit aangenomen, al zijn het nog steeds hogescholen met een universitaire status.⁴⁹ Sommige academies maken onderdeel uit van een universiteit. De beste kunstacademies en conservatoria hebben tevens de status van 'Künstlerisch-wissenschaftliche Hochschule' en beschikken over het ius promovendi. Het Duitse kunstonderwijs is in feite al geacademiseerd zonder de invoering van het Bologna Proces. Zij hebben dan wel geen bachelor - mastersysteem geïncorporeerd, maar hebben wel al de gelijkstelling met het wetenschappelijk onderwijs gerealiseerd. Het is ook in Duitsland mogelijk om te promoveren in de kunsten, maar deze promotie bestaat enkel uit een dissertatie en niet uit een artistiek werk of een begeleidend portfolio. De toelatingseis om te mogen promoveren houdt in dat de kandidaat ofwel universiteit of een 'künstlerisch – wissenschaftliche Hochschule' voltooid moet hebben.⁵⁰ Begin jaren negentig voerde het Verenigd Koninkrijk een nieuwe wet in waarbij de hogescholen werden gepromoveerd tot 'new universities'. De nieuwe universiteiten kregen dezelfde rechten als de traditionele universiteiten, waaronder het ius promovendi, maar de naam 'new universities' bleef gehandhaafd om het onderscheid tussen de traditionele en de verse universiteiten aan te duiden. Voor het volgen van kunstonderricht in het Verenigd Koninkrijk maakt deze verandering geen verschil: dit kan aan beide typen universiteiten. De mogelijkheden van promoveren zijn echter wel uitgebreid: naast op wetenschappelijk onderzoek kan de student ook op toegepast onderzoek en 'practice led research' promoveren.⁵¹ Binnen het doctoraat bestaan ook verschillende typen: zoals de 'professional doctorates', gericht op de beroepsuitoefening, en de 'taught doctorates' die bestaan uit het volgen van theoretisch onderwijs. Er is geen eenvormig

reglement wat betreft het promoveren. Er kan gepromoveerd worden op basis van onderzoek in de kunsten, maar de regels en standaarden verschillen per universiteit. Het volgen van onderwijs beslaat een significant deel van het promoveren in het Verenigd Koninkrijk. Specifiek met betrekking tot promoveren in de kunsten worden kandidaten verplicht om onderwijs te volgen, omdat zij doorgaans een hiaat hebben in hun vooropleiding(en) en hun kennis van onderzoeksmethoden gebrekkig is. Het doctoraat bestaat uit twee delen: het artistieke deel en een theoretische onderbouwing van het artistieke werk. Een wetenschappelijke dissertatie is dus geen vereiste. De problematiek komt tot uiting in de begeleiding van promovendi: de staf is hiervoor niet voldoende geëquipeerd.⁵² Buiten Europa, in de Verenigde Staten, behoort het kunstonderwijs ook tot het universitaire domein. Het verschilt echter wel per staat hoe het onderwijs is ingericht. Tussen de universiteiten wordt onderscheid gemaakt, sommige hebben bijvoorbeeld de kwalificatie 'Research University'.⁵³ Doorgaans worden de kunsten ondergebracht in aparte 'schools' binnen de universiteiten. Studierichtingen die in Nederland onder de geesteswetenschappen vallen, zoals kunstgeschiedenis, behoren in de Verenigde Staten ook tot deze 'School of Fine Art'. Deze wijze van integratie van geesteswetenschappen en beeldende kunsten wordt als een verrijking ervaren door de studenten. Het is mogelijk om op deze wijze een uitwisseling tussen de wetenschap en de kunsten te laten plaats vinden en ze kunnen beide gebruik maken van elkaars expertise op hun eigen vakgebied.⁵⁴ Tevens wordt de onderzoekscomponent versterkt door inbedding in een universiteit. De universiteiten in de Verenigde Staten bieden meerdere mogelijkheden tot promoveren. Er bestaan 'professional doctorates' die net als in het Verenigd Koninkrijk gerelateerd zijn aan de beroepsuitoefening. Dit zijn praktijkgerelateerde doctoraten, in de kunsten genaamd: Doctor of Fine Arts (DFA), gericht op het hoogste niveau van de beroepsuitoefening. Naast dit praktijk gerelateerde doctoraat, bestaat ook de PhD, een promotie op basis van een dissertatie. Om te promoveren in de kunsten wordt in de VS een DFA aangeraden en geen PhD, omdat de kunsten zich beter lenen voor een DFA.⁵⁵

- 1 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p.3
- 2 — <http://www.bologna-bergen2005.no>
- 3 — Slager, H., *Art and Method, Artists with PhDs, On the new Doctoral Degree in Studio Art*, edited by James Elkins, p. 50
- 4 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p.72
- 5 — Veerman, prof. Dr. Cees, *Differentiëren in drievoud, omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*, Advies van de Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel, april 2010, p. 24
- 6 — Veerman, prof. Dr. Cees, *Differentiëren in drievoud, omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*, Advies van de Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel, april 2010, p.21
- 7 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 8 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73 Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 72 en http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article778693.ece/Wij_laten_ons_niet_opheffen Reportage 'Wij laten ons niet ophffen', Lucette ter Borg, Judith Koelemijer, 23 oktober 1998, de Volkskrant Archief
- 9 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 71
- 10 — www.sandberg.nl / www.dutchartinstitute.nl / www.mahku.nl / www.mohr-i.nl / www.pzwart.wdka.nl
- 11 — http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article778693.ece/Wij_laten_ons_niet_opheffen Reportage *Wij laten ons niet ophffen*, Lucette ter Borg, Judith Koelemijer, 23 oktober 1998, de Volkskrant, Archief
- 12 — www.phdarts.eu: General information, PhD Programme
- 13 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 72-73
- 14 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 15 — Heilbron, Johan *Kunst leren: het werkplaatsmodel in de beeldende kunst Ministerie van VVC*, Rijswijk, 1992
- 16 — Idem noot 13, p. 72-73
- 17 — www.rijksacademie.nl
- 18 — Herzog, Katalin, *Bijzondere kunstenaars, gradaties in talent*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 94 - 95
- 19 — <http://www.scienceguide.nl/201004/> "advies-veerman-ingrijpenden-inspirerend!".aspx
- 20 — Gageldonk, van, Kees, *Stichting Kennisontwikkeling HBO – raad*, HBO op kruispunt, <http://www.ahk.nl/nl/lectoraten/kunsttheorie-en-onderzoek/conferenties/kunst-als-onderzoek-samenvattingen>
- 21 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 4
- 22 — Idem noot 21, p. 7
- 23 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 24 — Idem noot 23
- 25 — Jaarverslagen Hogeschool voor de Kunsten, Utrecht, 2007 en 2008 / <http://www.hku.nl/web/OverDeHKU/Organisatie/Jaarverslagen.htm> / Programmaboek
- 26 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 27 — Idem noot 2
- 28 — Leeuwen, van, Anna, *Dubbeltal-enten*, Kunstbeeld, nummer 4, april 2010, p. 62 - 65
- 29 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 73
- 30 — http://www.hbo-raad.nl/hbo-raad/feiten-en-cijfers/cat_view/60-feiten-en-cijfers/64-onderzoek/78-lectoren
- 31 — Bekende lectoraten zijn onder meer: 'Kunst en Publieke Ruimte' van de Gerrit Rietveld Academie (Jeroen Boomgaard), 'Kunsttheorie en Onderzoek' van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (Henk Borgdorff), 'Artistiek Onderzoek' van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (Henk Slager),
- 32 — Conferentie 'De Derde Cyclus': Artistiek Onderzoek na Bologna': <http://www.ahk.nl/nl/lectoraten/kunsttheorie-en-onderzoek/conferenties/derde-cyclus-programma/>
- 33 — Idem noot 29, p. 73 – 75
- 34 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 35 — Nuchelmans, André, *Eten van twee walletjes*, Boekman 58 / 59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, 2004, p. 210 - 211
- 36 — <http://www.hum.leidenuniv.nl/kunsten/onderzoek>
- 37 — Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 86 – 87
- 38 — www.psau.nl
- 39 — <http://www.ahk.nl/nl/studie/interdisciplinair/master-artistic-research>
- 40 — <http://www.studeren.uva.nl/ma-artistic-research>
- 41 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 8
- 42 — Andere locaties waar hogescholen een associatie met een universiteit zijn aangegaan, zijn Brussel, Gent, en Hasselt. Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 88
- 43 — Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 87
- 44 — DocArtes <http://www.hum.leidenuniv.nl/kunsten/onderzoek/organisatie/graduateschool.html>
- 45 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 46 — Veerman, prof. Dr. Cees, *Differentiëren in drievoud, omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*, Advies van de Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel, april 2010, p. 23
- 47 — Idem noot 43, p. 88
- 48 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 4
- 49 — Bauhaus Universität Weimar , Promotionstudiengang Kunst und Design / Freie Kunst. <http://www.uni-weimar.de/gestaltung/cms/struktur/phd> en Universität der Künste Berlin Projekt Graduiertenschule. http://www.udk-berlin.de/sites/graduiertenschule/content/index_ger.html
- 50 — Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 88 - 89
- 51 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf>
- 52 — Idem noot 50, p. 88 - 89
- 53 — Bijvoorbeeld: University of Michigan, de University of Illinois, de Iowa State University en de University of Kansas
- 54 — Nuchelmans, André, *Eten van twee walletjes*, Boekman 58 / 59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, 2004, p. 210 - 211
- 55 — Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 88 - 89

HOOFDSTUK 2

ARTISTIC RESEARCH

2.1 — DEFINIËRING BEGRIP 'ARTISTIC RESEARCH'

De term 'artistic research' duikt regelmatig op in het hedendaagse, internationale kunstdiscours en fungeert als verzamelterm voor al het onderzoek in de kunsten. Het is bijgevolg noodzakelijk om het begrip 'artistic research' nader te definiëren.⁵⁶ Artistic research wordt doorgaans geëxpliciteerd als 'onderzoek in de kunsten', 'onderzoek in de kunstpraktijk' en 'artistiek onderzoek', maar deze globale omschrijvingen zijn nog weinig verhelderend. Wat wordt er nu werkelijk verstaan onder onderzoek in de kunstpraktijk of onderzoek in de kunsten? Om deze vraag te beantwoorden, moet er eerst een onderscheid aangebracht worden tussen andere vormen van onderzoek gerelateerd aan de kunsten, en onderzoek *in* de kunsten. Borgdorff onderscheidt drie verschillende types onderzoek: 'onderzoek *naar*, onderzoek *ten behoeve van* en onderzoek *in* de kunsten'.⁵⁷ 'Onderzoek *naar* de kunsten' vindt plaats bij de geesteswetenschappen, zoals kunstgeschiedenis, en bij de sociale studies. Onderzoek *naar* impliceert hetgeen dat onderzocht wordt, de kunsten, benaderd worden vanuit de wetenschap en dat er een afstand bestaat tussen onderzoeker en het onderzoeksobject. Vanuit de theorie wordt de kunst geïnterpreteerd en wordt er gereflecteerd op de kunsten.⁵⁸ De volgende categorie onderzoek die Borgdorff onderscheidt, 'onderzoek *ten behoeve van* de kunsten', heeft voornamelijk een instrumentele functie, om een bijdrage te leveren aan de kunstpraktijk. Bijvoorbeeld onderzoek naar de eigenschappen van materialen en de mogelijke toepassingen ervan. De kunstpraktijk is niet meer hetgeen dat onderzocht wordt, maar aanverwante en gerelateerde onderwerpen die de kunstpraktijk kunnen verrijken met nieuwe inzichten. De laatste categorie, 'onderzoek *in* de kunsten', is een beknopte definitie van artistic research. Artistic research omvat dus enkel onderzoek *in* de kunsten – of anders geformuleerd, onderzoek in de kunstpraktijk. Om de definiëring van artistic research nog verwarrender te maken, worden de termen die in de Engelse literatuur gebruikt worden om dit fenomeen aan te duiden, ook rondgestrooid in het Nederlandse kunstdiscours en kunstonderwijs. Artistic research wordt doorgaans niet vertaald (soms wel met artistiek onderzoek) noch de andere veel gebruikte Engelse termen (practice-led research bijvoorbeeld) omdat de opleidingen, de masters, doorgaans volledig Engelstalig zijn. In de literatuur wordt eveneens geprobeerd artistiek onderzoek te duiden, met definities als 'practice – based

research', 'practice – led research' en 'practice – as – research'.⁵⁹ Al deze termen verwijzen in principe naar hetzelfde type onderzoek: onderzoek *in* de kunsten. 'Practice – as – research', benadert de essentie van artistic research het dichtst, omdat deze term de onlosmakelijke verbondenheid van het onderzoek en de praktijk weergeeft. Artistic research wordt namelijk gekenmerkt door de bijzondere situatie dat de kunstpraktijk zowel het onderzoeksobject is, als het resultaat van het onderzoek beslaat. Deze sterke verwevenheid maakt het moeilijk om onderzoeksobject en onderzoeksresultaat van elkaar los te weken. Het ontbreken van deze afstand impliceert dat de kunstpraktijk deel uitmaakt van het onderzoek en de resultaten van het onderzoek ook voort zullen komen uit de kunstpraktijk. Artistic research is in feite het zichtbaar maken van de geïnternaliseerde kennis in kunstobjecten.⁶⁰ Maar hoe kan dit onderzoek *in* de kunsten tot uitdrukking komen in de kunstpraktijk van de kunstenaar? Dit kan expliciet gemaakt worden door de kunstpraktijk te laten fungeren als subject, als context, als methode en resultaat.⁶¹ De methode die hiervoor geschikt is, is eigen aan de kunsten: op een experimentele en hermeneutische wijze wordt de kunstpraktijk onderzocht en worden de artistieke processen blootgelegd.⁶² Experimenten en toegepast onderzoek worden echter door alle kunstenaars uitgevoerd: zoals materiaalonderzoek of onderzoek naar nieuwe platformen waar de kunstenaar zijn werk kan tonen. Maar niet al dit praktijkgerichte onderzoek valt onder de noemer artistic research. Het is dus niet voldoende om artistic research te definiëren als 'practice – as – research'. Er moet tevens een onderscheid te maken zijn tussen artistic research en andersoortig onderzoek, omdat anders elk onderzoek dat een kunstenaar verricht, hieronder geschaard zou kunnen worden. Het is dus van groot belang om artistic research te kunnen onderscheiden van de 'gewone' kunstpraktijk.⁶³ Dit klinkt wellicht ambigue, omdat artistic research plaats vindt in de kunstpraktijk van de kunstenaar, maar niet elk kunstwerk is te categoriseren als artistic research. Bijkomend, extra verwarrend, gegeven is dat – in het huidige debat over onderzoek in de kunsten – het woord 'researcher' en kunstenaar inwisselbaar lijken te zijn. Kunstenaars zijn massaal onderzoekers geworden, maar dat zegt weinig over de inhoud, kwaliteit en criteria van hun 'research'. Als alle kunst research is, dan heeft het artistieke onderzoek geen betekenis meer.⁶⁴

2.2 — EISEN EN VOORWAARDEN

De criteria voor artistic research worden aangedragen door verschillende instanties, waar onderzoek in de kunsten al veel langer uitgevoerd wordt, zoals de *UK Council of Graduate Education*, de *Arts and Humanities Research Council* en de *Research Assessment Exercise* in het Verenigd Koninkrijk.⁶⁵ Zij hebben allen een definitie van onderzoek in de kunsten opgesteld, met onderling kleine verschillen. Om de kunst an sich en de kunstpraktijk – als – onderzoek van elkaar te scheiden, is de *intentie* waarmee zij vervaardigd wordt, doorslaggevend.⁶⁶ Artistic research moet opgezet zijn als artistiek onderzoek en dus niet enkel als kunst (werk). Deze eis dient ook om te voorkomen dat een toevallige ontdekking achteraf als artistic research aangemerkt kan worden. Om te kunnen aantonen dat het onderzoek in de kunsten met deze intentie vervaardigd is, moet bij aanvang een onderzoeksvraag en beschrijving van het onderzoek overlegd kunnen worden. Artistic research moet dus geïntendeerd zijn als onderzoek, maar wat wordt er dan onder onderzoek – in deze context – verstaan? Henk Slager definieert onderzoek als ‘de formulering van een specifieke methode’ om een subject te onderzoeken en methodologisch (op een systematische wijze) te beschrijven. Deze wijze van onderzoek leidt tot nieuwe kennis en inzichten, door middel van het ‘formuleren van vragen, vragen stellen en proberen antwoorden daarop te vinden.’⁶⁷ Om tot een heldere formulering te komen van onderzoek in de kunstpraktijk, moet er dus uitgegaan worden van een methode (methodologie) om het onderwerp systematisch te kunnen onderzoeken én te beschrijven. Het Bolognaproces heeft in 2004 ook een definitie van onderzoek in de kunsten opgesteld, specifiek bestemd voor de derde cyclus (doctoraat) in het kunstonderwijs. Deze luidt als volgt: ‘een studie of onderzoek gebaseerd op systematisch verkregen kennis en kritisch bewustzijn van kennis’ en ‘origineel onderzoek dat de grenzen van kennis (wetenschap) verlegt’.⁶⁸ De randvoorwaarden die aan artistic research gesteld worden zoals een onderzoeksvraag, een beschrijving van de te gebruiken methoden, een systematische wijze van onderzoeken; zijn gedeeltelijk geformuleerd naar analogie van wetenschappelijk onderzoek. Er wordt verwacht van een kunstenaar die artistic research ten uitvoering wil brengen dat hij of zij relevante onderzoeksvragen voor de onderzoekscontext opstelt, expliciteert wat de

bijdrage van het onderzoek zal zijn en hoe het zich verhoudt tot voorgaand onderzoek en het onderzoeksdomein. Tevens wordt geëist dat de onderzoeker zich bedient van een of meerdere methoden en systematisch de onderzoeksvragen probeert te beantwoorden. Ter verslaglegging en verificatie moeten de onderzoeksresultaten gedocumenteerd en wereldkundig gemaakt worden. In zijn totaliteit moet het onderzoek een bijdrage leveren aan het vergaren van nieuwe inzichten, zowel in de kunstwereld als daarbuiten. Maar wat is dan een relevante onderzoeksvraag voor de eigen kunstpraktijk en het onderzoeksveld? Deze vraag kan een artistiek probleem betreffen maar ook een veel breder gebied beslaan: bijvoorbeeld de actualiteiten of grote maatschappelijke vraagstukken. De eigen kunstpraktijk fungeert als leverancier voor het te onderzoeken onderwerp, voor de context, voor de methode en de resultaten.⁶⁹ Het proces van het maken van kunst is innig verweven met het artistieke onderzoek en kan de onderzoeksvragen mogelijkwijs beantwoorden. De resultaten manifesteren zich voornamelijk in materiële vorm, bijvoorbeeld een nieuw artistiek werk, maar kunnen ook in geschreven vorm hun neerslag vinden.⁷⁰ De kunstpraktijk verenigt dus zowel het onderzoekskader, het onderwerp, de actuele context van de kunstwereld en de mogelijke resultaten van het onderzoek, in zich.⁷¹ Het onderzoek is in eerste instantie relevant voor de praktijk van de kunstenaar zelf, maar tevens wordt er wel verwacht dat het uitgevoerde onderzoek zich ook verhoudt tot een groter spectrum: de internationale kunstwereld en al eerder uitgevoerd onderzoek in de kunsten. We kunnen dus alleen spreken van een onderzoek in de kunsten wanneer het een geïntendeerde, originele bijdrage levert aan onze huidige kennis. Als dit onderzoek uitgevoerd wordt volgens de hierboven beschreven eisen, dan is het mogelijk om de ‘kunstpraktijk-als-onderzoek’ te onderscheiden van de ‘kunstpraktijk-op-zichzelf’, aldus Borgdorff.⁷² Maar dit onderscheid is echter ook niet afdoende. Het stelt ons in staat ‘gewone kunst’ van artistic research te onderscheiden en toont aan welke eisen er gesteld worden aan artistic research binnen instituten, maar roept tevens vele nieuwe vragen op. Moet artistic research volledig naar analogie van wetenschappelijk onderzoek vormgegeven worden? Moeten er dan eveneens wetenschappelijke werkwijzen en methoden gehanteerd worden?

2.3 — VERSCHILLEN EN GELIJKENISSEN MET WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

De zoektocht naar de definiëring van artistic research, de 'kunstpraktijk als onderzoek' heeft enige helderheid opgeleverd: artistic research moet als onderzoek geïntendeerd zijn en aan vooraf opgestelde eisen voldoen. Maar deze eisen zijn erg breed geformuleerd. Welke methode is geschikt om in de kunsten onderzoek te doen? Op welke wijze zou dit gedocumenteerd moeten worden? ⁷³ De antwoorden op deze vragen zijn niet gemakkelijk te geven en blijken in de praktijk te verschillen per land, instituut en kunstenaar. Dikwijls wordt het antwoord gezocht in de academische wereld, waar het kunstonderwijs steeds meer naar toegroeit. Het is dan ook onvermijdelijk dat artistic research vergeleken wordt met wetenschappelijk onderzoek, omdat de kunstacademies en hogescholen op dit moment in sneltreinvaart 'geacademiseerd' worden. Als gevolg hiervan neemt men wetenschappelijk onderzoek dikwijls als voorbeeldmodel voor artistic research en leidt hieruit de methoden, onderzoeksvragen en documentatievormen af. Dit gebeurt met name bij PhD's (doctoraatstrajecten) in de kunsten. Maar in hoeverre is het wenselijk dat artistic research wordt vormgegeven naar analogie van het wetenschappelijk onderzoek? ⁷⁴ Kan artistic research zelfs gelijkgesteld worden aan wetenschappelijk onderzoek? Hierover bestaan in het internationale kunstdiscours grote meningsverschillen. Lesage en Herzog vrezen dat artistic research en de kunsten in het algemeen eronder zullen lijden als ernaar gestreefd wordt om de kunstopleidingen naar wetenschappelijk voorbeeld te modelleren. Zouden de resultaten van artistic research dan ook op vergelijkbare wijze als wetenschappelijke resultaten beoordeeld moeten worden, zoals dat op universiteiten wordt gedaan? Dit zou dan betekenen dat kunstacademies worden beoordeeld op de kwaliteit en de kwantiteit van hun artistieke publicaties van master studenten en PhD - kandidaten. Dit zou behoorlijk beperkend zijn voor de artistieke vrijheid van kunstacademies, als dit enkel nog het criterium is waarop zij beoordeeld worden, aldus Lesage. ⁷⁵ Om te onderzoeken waarom artistic research wel of niet thuishoort in academische sferen, is het noodzakelijk om dieper in te gaan op de aard van beide onderzoekstypen. Borgdorff: *"Het artistiek onderzoek onderscheidt zich methodologisch van het universitaire onderzoek naar de kunsten doordat het in en door het maken en spelen plaatsvindt. De resultaten van het*

onderzoek zijn dan ook deels artistieke praktijken en producten: performances, composities, beelden." ⁷⁶ In het huidige raamwerk dat de wetenschap gecreëerd heeft, passen de kunsten niet of nauwelijks, enkel onderzoek naar de kunsten, ondergebracht bij de geesteswetenschappen en sociale studies. De kunsten en het kunstonderzoek laten zich niet zozeer vatten in bepaalde criteria of vaste kaders, maar zoeken juist de grenzen op om bestaande ideeën te doorbreken. De kunst dicteert haar eigen criteria, methodes en vormen en het onderzoek in de kunsten zal onvermijdelijk ook deze vrijheden moeten (er)kennen, om tot resultaten en uitspraken te komen, volgens Borgdorff. ⁷⁷

Vanwege de problematische verhouding tussen object en subject past het onderzoek in de kunsten echter niet in het huidige wetenschapsbegrip. Wellicht is de huidige opvatting van wetenschap aan vernieuwing toe? Zou een ruimere, pluralistische opvatting van de wetenschap, waarbinnen het onderzoek in de kunsten wel past, gewenst zijn? Bestaan er universele criteria voor de geldigheid van onderzoek, zoals 'de wetenschappelijke methode' doet veronderstellen: waarneming, meting, voorspelling, experiment, verificatie en falsificatie – de bekende empirische cyclus? De verschillende disciplines binnen de universiteit opereren elk op hun specifieke, eigen manier. De natuurwetenschappen en de geesteswetenschappen staan ver van elkaar af, wat betreft de methode die zij toepassen. De eerste leidt uit het bestuderen en het uitvoeren van (herhaalbare) experimenten wetmatigheden af. In de geesteswetenschappen daarentegen worden hoofdzakelijk interpretaties geformuleerd, in plaats van verklaringen voor data of verschijnselen. Deze interpretaties zijn doorgaans beschouwend. ⁷⁸ De sociale wetenschappen verzamelen vooral data om daaruit conclusies te trekken, aan de hand van (kwalitatieve en kwantitatieve) analyses. Binnen de sociale wetenschappen bestaat ook een methode waarbij de onderzoeker en het onderzochte nauw met elkaar verweven zijn. Deze methode, de 'participerende observatie' verlangt van de onderzoeker dat hij zowel deelneemt aan de gemeenschap die hij onderzoekt, als deze 'van een afstand' observeert. Deze vorm zou wellicht model kunnen staan voor het onderzoek in de kunsten, waarbij de grens tussen onderzoeker en

kunstpraktijk ook door elkaar lopen. In de natuurwetenschappen wordt eveneens onderzoek uitgevoerd met experimentele en proef-ondervindelijke methoden en is de wetenschappelijke methode ook in deze discipline, niet zo onverbiddelijk, als zij lijkt.⁷⁹ Zowel de kunstgeschiedenis als het onderzoek in de kunstpraktijk zijn beiden uit op het interpreteren - beiden werken met de hermeneutiek - van het 'afzonderlijke en bijzondere'.⁸⁰ Het verschil tussen beiden is de rol die aan experiment wordt toegedicht: bij de kunstgeschiedenis is dit niet van belang, terwijl bij artistic research experimenteren in de praktijk zeer cruciaal is. Artistic research kan volgens Slager niet volledig ondergebracht worden bij één van de alfa, bèta of gammagebieden, maar kunst verenigt verschillende aspecten van al deze gebieden in zich: de hermeneutiek van de geesteswetenschappen, de empirische (en experimentele) methode van de natuurwetenschappen en het engagement van de sociale wetenschappen.⁸¹ Tussen al deze wetenschappelijke disciplines bestaan onderling verschillen in methodologie en werkwijze. Maar welke methode is dan geschikt voor het onderzoek in de kunstpraktijk? De kunstpraktijk is niet los te zien van de esthetiek en de hermeneutiek - het schoonheids- en interpretatievraagstuk - die onlosmakelijk verbonden zijn met het maken en beschouwen van kunst. Significant gegeven is dat niet alleen de materiële verschijningsvorm van het kunstwerk meespeelt, maar ook haar immateriële kwaliteiten, de ideeën en visies die zij vertegenwoordigt. Tevens mag de context niet onderschat worden, een kunstenaar en zijn kunstpraktijk is altijd schatplichtig aan zijn voorgangers uit de (kunst) geschiedenis, de cultuur en maatschappij.⁸² De kunst (praktijk) kan tevens vanuit vele andere perspectieven benaderd worden en dus is het belangrijk om te beseffen dat al deze factoren het onderzoek kunnen beïnvloeden. Een geschikte methode voor artistic research houdt zowel rekening met de 'belichaamde kennis' door deze hermeneutisch te ontsluiten en is tevens systematisch, kritisch en voldoet idealiter aan de eerder opgesomde eisen.⁸³ Artistic research vindt plaats in de kunstpraktijk en de onderzoeker neemt geen afstand tot hetgeen hij onderzoekt. Dit impliceert tevens dat de onderzoeker zelf kunstenaar is en enkel kunstenaars artistic research tot uitvoering kunnen brengen. Maar in vergelijking met de wetenschap is dit gegeven problematisch: daar is namelijk de identiteit van de onderzoeker onbelangrijk. Wetenschap is waardevrij. Bij artistic research is dit gegeven echter onvermijdelijk, het moet ten eerste uitgevoerd worden door een kunstenaar en ten

tweede vindt het onderzoek plaats in de eigen kunstpraktijk van de kunstenaar en spelen zijn eigen ideeën, interesses, fascinaties, motieven een belangrijke rol in het artistieke proces. Het artistieke onderzoek kan dat zowel betrekking hebben op het kunstwerk zelf of op het proces van totstandkoming. De laatste, het proces, is het meest controleerbare en verifieerbare voor derden en buitenstaanders. Het proces lijkt langzamerhand de overhand te krijgen, omdat de beoordeling bij aanvang van het onderzoek, wordt gebaseerd op de te volgen methode tijdens het werkproces - in plaats van het uiteindelijke resultaat van het onderzoek: het kunstwerk.⁸⁴ Dit is een valkuil waarvoor door critici gewaarschuwd wordt: het kunstwerk loopt het risico straks een ondergeschikte te worden van het proces van totstandkoming. Onderzoek in de kunsten komt dus tot stand door het experimenteren in de kunstpraktijk en de interpretatie van deze praktijk. De voorafgestelde eisen omtrent de onderzoeksopzet, formulering van onderzoeksvragen en documentatie zijn in grote lijnen overgenomen van het wetenschappelijke onderzoeksveld.

2.4 — ERKENNING VAN ARTISTIC RESEARCH

De eisen en voorwaarden die opgelegd worden aan artistic research hebben betrekking op de validiteit en erkenning van deze nieuwe vorm van onderzoek. Het als voorbeeld nemen van wetenschappelijk onderzoekscriteria is van grote invloed op de resultaten en vormen waarin artistic research gepresenteerd wordt. Er schuilt volgens Lesage een gevaar in het teveel gericht zijn op de wetenschappelijke onderzoeksweld en de erkenning van artistic research daarvan afhankelijk te maken. Zoals in de vorige paragraaf besproken brengt dat vele beperkingen voor artistic research met zich mee, zoals de beoordeling van de kwaliteit en kwantiteit van artistic researchpublicaties, vergelijkbaar met de hoeveelheid en de kwaliteit van de proefschriften en promovendi aan een universiteit. Volgens Lesage en Borgdorff is de mogelijke oplossing gelegen in het verbreden van het concept van wat wetenschap behelst, dus het formuleren van een pluralistische opvatting van wetenschap. Hiermee zouden ook de geesteswetenschappen gebaat zijn, volgens Lesage. Hij pleit ervoor dat de hegemonie van de natuurwetenschappen, de empirische, wetenschappelijke methode wat aan belang inboet – of plaats maakt voor een breder model, zodat ook andere vormen van wetenschappelijke methoden en onderzoeksresultaten de ruimte krijgen. Het publiceren in internationale, peer – reviewde academische tijdschriften was tot voorkort de belangrijkste weg naar erkenning en beoordeling van wetenschappelijke uitkomsten en resultaten. Op dit moment is het double blind review binnen de wetenschappelijke gemeenschap ook enigszins op zijn retour en wordt vervangen door een open review.⁸⁵ Deze vorm van publiceren is echter minder geschikt voor de geesteswetenschappen en (bijna) volledig ongeschikt voor de kunsten. Als deze wetenschappelijke vorm van publiceren en beoordelen niet volstaat voor de kunsten, hoe zou artistic research dan beoordeeld moeten worden? Het universitaire model is niet toereikend in haar huidige beschikbare middelen. Publicaties en kunstwerken voortgekomen uit artistic research zijn niet geschikt om enkel in schriftelijke vorm naar buiten te brengen en te beoordelen, deze zijn juist gebaat bij een grotere variatie aan publicatie en presentatievormen. Deze behoefte aan een grotere diversiteit van presentatievormen – andersoortig dan het klassieke artikel in een internationaal wetenschappelijk tijdschrift –

bestaat ook bij de geesteswetenschappen en culturele studies, waar artistic research een ‘bondgenoot’ in zou kunnen vinden, aldus Lesage.⁸⁶ Voorbeelden van andersoortige presentatievormen en mogelijke resultaten van artistic research zijn: tentoonstellingen, performances, kunstwerken, artistieke interventies enzovoort. Als men een pluralistische visie van onderzoek (wetenschap) zou aanhangen, dan scheidt dit ook mogelijkheden voor erkenning en waardering van een breder arsenaal aan onconventionele onderzoeksresultaten.⁸⁷ Als dit echter niet gebeurt en de gerenommeerde, wetenschappelijke tijdschriften de enige, officiële kanalen blijven om (academische) onderzoeksresultaten te publiceren, dan blijven de mogelijkheden van artistic research beperkt. De beoordeling van artistic research (en daarmee onvermijdelijk de financiering) verschilt per land en instituut. Het grootste verschil is gelegen in het feit of men uitsluitend kijkt naar het resultaat, de kunstobjecten, of naar het proces van totstandkoming, de documentatie, of naar de context (en de oorspronkelijke opzet). Een ander probleem met betrekking tot de erkenning van artistic research is de grote scepsis die er bestaat – zowel onder wetenschappers als onder kunstenaars en kunstacademies.⁸⁸ Er zijn in beide werelden vele voorstanders voor een duidelijke scheiding tussen academisch onderzoek en andersoortig onderzoek – waaronder artistic research geschaard wordt. De huidige promovendi en begeleiders van PhDs in de kunsten, moeten opboksen tegen dit wantrouwen en zij worden tevens geacht de legitimiteit van dit nieuwe onderzoek aan te kunnen tonen.⁸⁹ De problematiek omtrent de controversiële mogelijke wetenschappelijkheid van artistic research en haar methoden komt aan de orde in hoofdstuk drie. Tevens wordt in hoofdstuk drie ingegaan op de vorm die een doctoraat in de kunsten zou moeten krijgen – is een PhD wel de juiste vorm?

- 56 — Slager, Henk, *Methododicy*, Lier en Boog, Series of Philosophy of Art and Art Theory, Volume 18, Artistic Research, Annette W. Balkema (eds.), p. 12
- 57 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 6
- 58 — Idem noot 57, p. 7
- 59 — Idem noot 57, p. 7
- 60 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 14 - 16
- 61 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, p. 4
- 62 — Idem, noot 60, p. 18 - 19
- 63 — Idem noot 60, p. 8 - 9
- 64 — Idem noot 60, p. 3, 7 - 8
- 65 — UKCGE, AHRC, RAE, AHRC, *Review of Research Assessment. Research in the Creative & Performing Arts*. http://www.ahrc.ac.uk/images/4_92883.pdf, RAE. (2005). *RAE2008 Guidance on Submissions*. <http://www.rae.ac.uk/pubs/2005/03/rae0305.pdf>, UKCGE. (1997). *Practice-based Doctorates in the Creative and Performing Arts and Design*. http://www.ukcge.ac.uk/report_downloads.html. (2001). *Research Training in the Creative & Performing Arts & Design*. http://www.ukcge.ac.uk/report_downloads.html.
- 66 — Idem noot 60, p. 9 -10
- 67 — Slager, Henk, *Methododicy*, Lier en Boog, Series of Philosophy of Art and Art Theory, Volume 18, Artistic Research, Annette W. Balkema and Henk Slager, nr. 18, p. 12
- 68 — Dublin Descriptors, *Shared 'Dublin' descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards*. Joint Quality Initiative. <http://www.jointquality.org/>.
- 69 — Henk Borgdorff, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, p.4
- 70 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 5
- 71 — Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, p. 3 - 5
- 72 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p.10
- 73 — Slager, Henk, *Methododicy*, Lier en Boog, Series of Philosophy of Art and Art Theory, Volume 18, Artistic Research, Annette W. Balkema and Henk Slager (eds.) p. 12
- 74 — Balkema, A., en Slager, H., *Prologue*, Lier en Boog, Artistic Research, Volume 18, p. 9
- 75 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 6
- 76 — Citaat: Borgdorff, Henk, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009, p.4 en op http://d21.nl/wp-content/uploads/2009/12/onderzoek-in-het-kunstonderwijs_henk-borgdorff.pdf
- 77 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 8
- 78 — Balkema, A., Slager, H., *Prologue*, Lier en Boog, Artistic Research, , Volume 18, p. 9
- 79 — Idem noot 77, p. 19 - 21
- 80 — Citaat: Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 18 en Nevanlinna, Tuomas, *Is Artistic Research a meaningful concept?* Lier en Boog, Artistic Research, Volume 18, Balkema, A., en Slager, H., (eds.), p. 82 - 83
- 81 — Balkema, A., Slager, H., *Discours de la methode*, Lier en Boog, Artistic Research, Volume 18, p.36
- 82 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 13
- 83 — Idem noot 82, p. 14 - 17
- 84 — Idem noot 82, p. 13
- 85 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 6
- 86 — Idem noot 85, p. 6
- 87 — Idem noot 85, p. 7
- 88 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 8
- 89 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 19

HOOFDSTUK 3

PROBLEMATIEK OMTRENT ARTISTIC RESEARCH EN PROMOVEREN IN DE KUNSTEN

3.1 — DE SCEPSIS

Het wantrouwen dat de begeleiders en promovendi in hun omgeving ervaren bij het promoveren in de kunsten, komt overeen met de weerstand die de invoering van het Bolognaproces in de kunsten opriep. De culturele werkplaatsen (Rijksacademie, Jan van Eijck Academie) waren niet de enigen die niet onverdeeld content waren met de gevolgen van de invoering van het Bolognaproces, oftewel de bachelor, masters en recentelijk ook PhDs in het kunstonderwijs. Theoretici, kunstcritici en docenten uit het kunstonderwijs en het universitaire veld kijken met grote argwaan naar ontwikkelingen die zich voltrekken. Echter, ook binnen de kunsten zelf bestaat er weerstand tegen artistic research en het bijbehorende discours. Vanuit beide werelden – de universitaire en de kunstwereld inclusief het hoger kunstonderwijs – bestaat er dus schroom voor deze nieuwe vorm van onderzoek. Deze ‘angst’ voor artistic research wordt niet minder op het moment dat kunstacademies de status van universiteit gekregen hebben (zoals in Hongarije en Oostenrijk) of opgenomen worden in een universiteit, zoals in het Verenigd Koninkrijk.⁹⁰ Door docenten in het kunstonderwijs worden er vraagtekens gezet bij de noodzaak van de invoering van het Bolognaproces. Wat is het voordeel van een onderscheid tussen vier jaar bachelor en één jaar master in het hbo kunstonderwijs, ten opzichte van een propedeuse en een vervolgstudie – zoals het kunstonderwijs was ingedeeld? Het universitair onderwijs was al vormgegeven in een kandidaatsfase en een doctoraalfase, en hoefde zich dan ook minder aan te passen dan het hoger beroepsonderwijs, dat volledig veranderde.⁹¹ Is de handhaving van een internationale standaardisering van het hoger onderwijs zo cruciaal, dat daar alles op aangepast moet worden? Vòòr de invoering van de bama – structuur weken studenten ook uit naar het buitenland, als zij daar (een deel van) hun studie wilden vervolgen en zij werden niet geremd door verschillen in titulatuur.⁹²

3.2 — DE CONTROVERSE: WETENSCHAPPELIJK OF NIET?

Is artistic research wetenschappelijk? Of zijn alleen bepaalde methoden die toegepast worden wetenschappelijk? Zou artistic research deze academische titel mogen dragen of is dit principieel onjuist? Dit is de kern van de controverse omtrent artistic research. Borgdorff vergelijkt artistic research met conventioneel wetenschappelijk onderzoek en hij noemt de twee typen onderzoek ongelijksoortig, de één betreft praktijkonderzoek, de ander wetenschappelijk onderzoek.⁹³ Als beide ongelijksoortig zijn, kunnen ze dan wel beiden onder dezelfde noemer vallen, namelijk onder wetenschappelijk onderzoek? Koen Brams, directeur van de Jan van Eyck Academie, benoemt artistic research als ‘quasiwetenschappelijk’ en vindt dat de kunsten geen behoeften hebben aan deze twijfelachtige tussenvorm, maar in hun eigen traditie staan.⁹⁴ De controverse omtrent het wetenschappelijk gehalte van artistic research komt voort uit de discrepantie tussen het feit dat artistic research niet voldoet aan de gangbare academische eisen en criteria, maar wel een academische titel krijgt, in de vorm van een doctoraat. Tevens bestaat er een discrepantie tussen het theoretische en het praktische deel van het onderzoek: aan het praktische deel wordt meer gewicht toegekend binnen artistic research: dit zijn namelijk de tastbare, artistieke onderzoeksresultaten, terwijl er in de academische wereld meer belang wordt gehecht aan het theoretische deel van het onderzoek. Het onmogelijk kunnen waarborgen van objectiviteit bij de uitvoering van artistic research - het artistieke onderzoeksproces en het eindresultaat van het onderzoek bestaat uit het produceren van kunst(werken) en dit is alleen voorbehouden aan kunstenaars - zorgt eveneens voor kritiek.⁹⁵ De begeleiding van het promotieonderzoek wordt verzorgd door begeleiders afkomstig uit de universitaire wereld, zoals een hoogleraar, en een begeleider verbonden aan een kunstacademie, bijvoorbeeld een lector. Op deze wijze probeert men recht te doen aan zowel de theoretische inhoud, context en verantwoording als aan het artistieke proces. De promoties zullen echter uiteindelijk plaatsvinden aan universiteiten, die als enige het ius promovendi (promotierecht) bezitten. Het definitieve kunstwerk fungeert als dissertatie en moet dus een wetenschappelijk waarde bezitten (voornamelijk geformuleerd in wervingsteksten en folders als ‘moet een reflectief element bevatten’), en juist deze eigenschap van het kunstwerk wordt door velen betwist, omdat artistic research aan de wetenschappelijke criteria van objectiviteit,

verifieerbaarheid en een goede argumentatie niet, of nauwelijks voldoet.⁹⁶ Dit maakt de positie van artistic research, controversieel binnen het wetenschappelijke veld. In plaats van dat wetenschap en kunst elkaar werkelijk aanvullen, vallen zij elkaar aan op elkaars tekortkomingen. De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) biedt in samenwerking met het Fonds voor Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst (BKVB) een PhD – traject aan in de kunsten in Nederland. Het aanbieden van een promotie in de kunsten impliceert dat NWO en Fonds BKVB vinden dat artistic research een universitaire status en graad verdient.⁹⁷ Het verlenen van deze titel – terwijl het ongelijksoortig onderzoek betreft – vraagt om een verantwoording, die door elk instituut op een andere wijze wordt ingevuld. Lex ter Braak, directeur van het Fonds BKVB verdedigt dat artistic research een wetenschappelijke titel verdient, omdat de wijze waarop het onderzoek uitgevoerd is, wetenschappelijk is. Het resultaat van het artistieke onderzoek echter, het kunstwerk, vindt hij wel subjectief. Hij verdedigt zijn standpunt ook door te vermelden dat het onderzoek, de PhD, aan strenge eisen moet voldoen.⁹⁸ Maar strenge eisen of niet, dat verandert niks aan het feit dat een kunstwerk persoonlijk en subjectief blijft. Die strenge eisen behelzen onder andere dat de kandidaat naast het beeldende werk, ook een wetenschappelijke verhandeling schrijft. Echter het beeldende werk maakt ook onderdeel uit van het proefschrift – en is geen ‘illustratie’ bij de tekst – idealiter completeren ze elkaar. Jeroen van Boomgaard (verbonden aan de UvA, master Artistic Research, UvA, Rietveld Academie) vindt enkel een geschreven reflectie op het kunstwerk niet volstaan als dissertatie, Frans de Ruiter (hoogleraar en directeur van de Academie der Kunsten aan de Universiteit Leiden) vindt dit juist wel voldoen.⁹⁹ Naast NWO in samenwerking met het Fonds BKVB, biedt PhDArts ook een PhD – traject aan in de kunsten. Ook PhDArts verdedigt zich door de aanval in te zetten, door de wetenschappelijkheid van alle geesteswetenschappen in twijfel te trekken en benadrukt wederom wel degelijk hoge eisen te stellen aan het onderzoek. De dissertatie bestaat voornamelijk uit een reflectief kunstwerk met daarbij een geschreven supplement, waarvan niet precies duidelijk is waar het aan moet voldoen, PhDArts wil dit bewust niet voorschrijven. De onderzoekscriteria worden door de kunstenaars zelf geformuleerd en deze verschillen van de conventionele wetenschapscriteria.¹⁰⁰ Kunstenaars hoeven niet te veranderen in kunsthistorici, musicologen, antropologen of journalisten.¹⁰¹

3.3 — PROMOVEREN IN DE KUNSTEN IN NEDERLAND

In Nederland zijn de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten (Den Haag) en de Universiteit Leiden een samenwerkingsverband aangegaan onder de naam 'PhDArts', waar zij kunstenaars de mogelijkheid bieden om een promotietraject te doorlopen.¹⁰² Daarnaast biedt NWO in samenwerking met het Fonds BKVB dit jaar (2010) twee kunstenaars de mogelijkheid om, als pilot-project, te promoveren, geheel gefinancierd door deze partijen.¹⁰³ Er zijn inmiddels zes beeldend kunstenaars gestart met hun promotietraject en hoogstwaarschijnlijk zal hun aantal in de toekomst gaan toenemen. Bij PhDArts zijn de kunstenaars Krien Clevis en Wim Kok in 2008 gestart met hun promotie – onderzoek. In 2009 volgden Sophie Ernst, Irene Fortuyn, Pantelis Makkas en Ruchama Noorda. Clevis doet onderzoek naar de 'ervaring en manifestatie van angst' – en de wijzen waarop angst verbeeld wordt in kunst en neurowetenschap.¹⁰⁴ Ze tast dit gebied af in een artistiek onderzoek naar het wezen van de angst. Kok doet onderzoek naar het boek *Difference and Repetition* (Gilles Deleuze) en verbindt dit met het gebruik van series in zijn beeldende kunst. Sophie Ernst tracht in haar onderzoek architectuur en herinnering met elkaar te verbinden, door onderzoek te doen naar de 'persoonlijke en collectieve herinnering in relatie tot migratie'. Pantelis Makkas is gefascineerd door de werking van het menselijk geheugen, in relatie tot bewegende beelden. Ook dit onderzoek neemt wederom het menselijk geheugen tot uitgangspunt om de relatie tussen fotografie – video en de herinnering bloot te leggen.¹⁰⁵ Irene Fortuyn onderzoekt eveneens een 'collectieve herinnering', namelijk het beeld dat Nederlanders van het Nederlandse landschap hebben en in hoeverre dat overeenkomt met de werkelijkheid.¹⁰⁶ Ruchama Noorda's onderwerp is meer gericht op de geschiedenis, zij vergelijkt historische 'hervormingsbewegingen' in de maatschappij en beeldende kunst. Haar onderzoek omvat 'revolutoinaire, esthetische, politieke en spirituele hervormingsbewegingen' die zij wil toetsen aan haar eigen opvattingen en tot uitdrukking zullen komen in een manifest.¹⁰⁷ Voordat de mogelijkheid bestond om in Nederland in de kunsten te promoveren, gingen masteropleidingen een samenwerking aan met een buitenlandse universiteit om hun studenten op deze wijze in staat te stellen een PhD te behalen. De muziekopleidingen behoorden tot de avant-

garde door de mogelijkheid tot promoveren in deze discipline als eerste aan te bieden. De opleiding docArtes werd hiervoor in het leven geroepen, zij bieden promovendi die zowel kunnen onderzoeken, muzikale prestaties op hoog niveau kunnen uitoefenen als daarop reflecteren, een doctorstitel in de muziek.¹⁰⁸ Na de muziek volgden ook de beeldende kunsten. In het buitenland liep men voorop in deze ontwikkelingen, en dus zochten de Nederlandse universiteiten contact met het buitenland. Leiden, de eerste universiteit in Nederland die actief was op dit vlak, zocht dan ook de samenwerking met het buitenland (Vlaanderen, Verenigd Koninkrijk) op, om de promotietrajecten in de kunsten in Nederland te kunnen gaan aanbieden.

3.4 — HOE MOET HET NIEUWE DOCTORAAT ERUIT ZIEN?

Het format van het nieuwe doctoraat in de kunsten is het onderwerp van verhitte discussies tussen universiteiten en kunstacademies geweest. Beide partijen stonden tegenover elkaar in dit debat en hebben inmiddels een compromis gesloten. De universiteiten blijven het concept verdedigen dat een doctoraat (promotie) in de kunsten ondenkbaar is, zonder geschreven supplement. De universiteit Leiden is de eerste universiteit waaraan gepromoveerd kan worden in de muziek en de beeldende kunsten. Het bestaande reglement voor de promoties was niet uitgerust om deze bijzondere promoties ook te kunnen bepalen, zodat in eerste instantie het traditionele model van een geschreven dissertatie werd gevolgd. Echter, dit model is niet erg geschikt voor deze bijzondere promoties in de kunsten. De kunstacademies verdedigen met name het specifieke karakter van een artistieke promotie. Een portfolio, een kunstwerk, dat dienst doet als dissertatie, moet voldoende zijn en behoeft geen 'uitleg', oftewel het vereiste geschreven supplement. Het compromis houdt in dat het nieuwe doctoraat in de kunsten vaak zowel een artistiek portfolio als een geschreven verhandeling vereist. De wetenschappelijke component is echter wel ondergeschikt aan het artistieke deel. Dat de universiteiten blijven vasthouden aan een geschreven dissertatie, toont aan dat zij niet volledig vertrouwen op de capaciteit van de kunsten om 'voor zichzelf te spreken' op een betekenisvolle wijze. Zij ontzeggen hiermee de kunsten de keuzevrijheid om te kiezen voor een eigen medium, dat geschikt is om de boodschap mee over te brengen. Tevens toont het een gebrek aan vertrouwen in hun eigen capaciteit om deze onconventionele dissertaties, bestaand uit artistieke resultaten, te kunnen beoordelen.¹⁰⁹ Een valkuil die hiermee door de universiteiten gecreëerd wordt, is dat het geschreven supplement wordt gezien als vervanging voor het traditionele proefschrift – en dat men met name hierop zal beoordelen, terwijl het werkelijke proefschrift het artistieke portfolio betreft, dat op deze wijze gedegradeerd wordt tot een illustratie bij het geschreven supplement. Het artistieke, praktische deel, dat moet worden gezien als het hoofdmedium waarin de kandidaat 'spreekt' en dit moet beoordeeld worden op de wijze waarop de kandidaat hierin geslaagd is. Het is de kunsten eigen dat zij haar eigen medium kiest en dit kan variëren van traditionele media

als schilder- of beeldhouwkunst, maar ook film, geluid, gemengde media of internetkunst. Het is belangrijk dat in de beoordelingscommissies van de doctoraten in de kunsten, personen zitten die in staat zijn om deze kwaliteiten kritisch te kunnen beoordelen en te kunnen herkennen, omdat het niet enkel gaat om een academische dissertatie in de traditionele vorm. Een beoordelingscommissie zou dan ook idealiter moeten bestaan uit zowel academische geschoolde als artistieke geschoolde jury. Hoewel PhDArts geen geschreven dissertatie verlangt van haar promovendi, moet er ook bij deze organisatie wel een geschreven supplement bijgevoegd worden. Het oorspronkelijke idee dat een kunstwerk alleen genoeg kan zijn om op de promoveren, lijkt enigszins op zijn retour. Toch blijft PhDArts de kunst, het artistieke proces, voorop plaatsen en het theoretische deel komt op de tweede plaats. Dit betekent niet dat er geen onderzoek aan vooraf gaat, maar dit onderzoek hoeft niet in een tekst tot uiting te komen. Dat de meningen verdeeld zijn blijkt uit het feit dat NWO en het Fonds BKVB de theoretische component meer waarde toedichten dan PhDArts, maar voor beiden geldt dat het artistieke gedeelte het belangrijkste is.¹¹⁰ Een doctoraat in de kunsten, een PhD, blijft echter een vreemde eend in de bijt binnen de promoties in de academische wereld. In het buitenland zijn universiteiten daarom gaan kijken of het mogelijk is om deze bijzondere doctoraten een andere naam, een andere titel te verlenen, om ze zo te onderscheiden van de conventionele doctoraten, van wetenschappelijk onderzoek in de traditionele zin. Een voorbeeld van een andere aanduiding, om duidelijkheid te scheppen is de naam 'professional doctorate', toegepast in de Verenigde Staten om promoties in de kunsten mee aan te duiden. Het is nog steeds een academische promotie, een academische titel, maar het is met deze titel duidelijk dat het om praktisch onderzoek (artistiek) gaat en niet om wetenschappelijk onderzoek in traditionele vorm. In Nederland vallen de eerste promovendi en promoties wel onder de naam PhD, maar wellicht dat men in de toekomst nog een naamswijziging overweegt.¹¹¹

3.5 — WAAR HOORT HET KUNSTONDERWIJS THUIS? IN HET HBO OF WO?

Kunstacademies verbinden zich in toenemende mate met universiteiten door het aanbieden van gezamenlijke minors en masters in artistic research en het aanbieden van de mogelijkheid tot promoveren in de kunsten.¹¹² Maar zijn kunstacademies daarvoor wel geschikt en is het personeel daarvoor voldoende geëquipeerd? Zou het kunstonderwijs moeten kiezen waarmee ze zich wil identificeren: het wetenschappelijke onderwijs (wo) of met het hoger beroepsonderwijs (hbo)?¹¹³ Wil het kunstonderwijs een geïntegreerde afdeling worden van een universiteit of deel uit maken van een hbo? De keuze wordt echter voor een groot deel gedicteerd door financiële en economische redenen. Financiële redenen dwongen kunstacademies of op te gaan in een grote hogeschool of samen de handen ineen te slaan, zoals ArtEZ, Hogeschool voor de Kunsten, in het oosten des lands, die een conglomeratie vormden van drie kunstacademies (Arnhem, Enschede, Zwolle) die afzonderlijk te klein waren om zelfstandig voort te bestaan. Andere academies, zoals de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) en de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten Den Haag (KABK) zoeken samenwerkingsverbanden met de universiteiten, respectievelijk de universiteit Utrecht en Leiden. Als een kunstacademie ervoor kiest om zich steeds meer aan te sluiten bij het academische, universitaire onderwijs, dan vrezen critici dat het kunstonderwijs zoals dat nu bestaat, zal verdwijnen. De vraag is of dat een kwalijke ontwikkeling is, als de huidige vorm waarin het kunstonderwijs gegoten is, zal veranderen. Wat zijn de waarden die het kunstonderwijs niet mag verliezen? Welke universitaire waarden en normen zouden het kunstonderwijs juist kunnen verrijken? Volgens Frans de Ruiter en Janneke Wesseling zou het kunstonderwijs idealiter in zijn geheel in een universiteit onder gebracht moeten worden, omdat het een discipline is die zich kan meten met alle andere universitaire disciplines. De Ruiter pleit voor een 'wko', wetenschappelijk kunstonderwijs, zoals dat in de Verenigde Staten functioneert. Hij ziet enkel voordelen van het overhevelen van het kunstonderwijs in een hbo – instelling naar een universiteit en vreest niet voor het verdwijnen van de zintuiglijke kunst of het totaal 'academiseren' van de beeldende kunst, maar ziet kansen in de integratie tussen kunst en wetenschap.¹¹⁴ De Ruiter denkt, in tegenstelling tot Lesage, dat het werken en beoordelen door

middel van peer review een goede ontwikkeling is in de kunsten.¹¹⁵ Lesage betwijfelt dit, omdat hij vreest voor een sterk verengde mogelijkheid van het kunnen presenteren van de resultaten van artistic research.¹¹⁶ Als de universitaire regels overgenomen worden, dan moeten de onderzoeksresultaten beschreven en gepubliceerd worden, om beoordeeld te worden door peer review. Maar als die resultaten, omdat het artistic research betreft, niet publiceerbaar zijn, omdat ze niet expliciet te maken zijn in tekst, maar enkel in beeldende kunst of een tentoonstelling, hoe moet dan het systeem van peer review toegepast worden? Als laatste argument voor het opnemen van kunstonderwijs in een universiteit noemt de Ruiter dat op die manier het logischer is dat een student een bachelor, master en doctoraatstraject doorloopt.¹¹⁷ Op deze wijze worden dan eerste- tweede- en derde –cyclusopleidingen aangeboden binnen één instituut, in plaats van een bachelor en master in het hbo en een doctoraat in het wo (in samenwerking met hbo).¹¹⁸ Natuurlijk is het ook mogelijk om na een voltooide propedeuse in het hoger beroepsonderwijs of een volledig afgeronde hbo – opleiding door te stromen naar een universitaire master, maar daarvoor moet wel eerst een premaster, een schakeljaar, gevolgd worden. De Ruiter wijst tevens op de wettelijke mogelijkheid die universiteit hebben om ook hbo – opleidingen aan te mogen bieden en op die manier zouden zij een kunstacademie kunnen opnemen. Ook benadrukt hij dat de kunsten een bijzondere positie hebben en die ook moeten behouden binnen de universiteit. Voorop moet staan dat het kunstonderwijs praktisch gericht is en de resultaten van het onderwijs zullen uitmonden in de productie van (al dan niet tastbare) kunstwerken. Met dit gegeven moet vooral rekening gehouden worden bij een accreditatie die deze 'combinatie van onderwijs, onderzoek en productie moet honoreren', aldus de Ruiter.¹¹⁹ Het kunstonderwijs verschilt substantieel van het universitaire onderwijs dat vooral in colleges en collectief aangeboden wordt. Het bijzondere aan het kunstonderwijs is de hoge mate van individualiteit die gewaarborgd wordt, om de student volledig tot ontplooiing te laten komen. De studieresultaten bestaan grotendeels uit kunstwerken, die onderling moeilijk te vergelijken zijn. Kwaliteit is subjectief en moeilijk te verifiëren in het kunstonderwijs, maar wordt wel nagestreefd. Er wordt beoordeeld op

vaardigheden, kennis, inzicht en studiehouding, maar ook op originaliteit en eigenheid.¹²⁰ Herzog waarschuwt voor de cultuur die heerst in universiteiten, deze cultuur verschilt wezenlijk van die op de kunsthogescholen. De eerste is te weinig vernieuwend omdat bestaande paradigma's lang doorwerken. Op universiteiten wordt de student voornamelijk gestimuleerd om kennis te vergaren in de te bestuderen materie, op kunstacademies wordt een student gestimuleerd om te gaan experimenteren met materiaal, inhoud en vorm. Herzog vreest dat als het kunstonderwijs geïmplementeerd wordt aan een universiteit, dat 'kunst gelijk gesteld wordt aan het verkrijgen van kennis en kunst maken wordt artistiek onderzoek doen'.¹²¹ Door kunst gelijk te stellen aan kennisvergaring en de kunstproductie van studenten terug te brengen tot het doen van artistiek onderzoek, draagt men een zeer verengde visie op kunst uit. Het staat buiten kijf dat kunstenaars kennis nodig hebben, zij moeten gevoed worden met kennis tijdens hun studie, maar ook de vrijheid hebben om te experimenteren.¹²² Moeten alle kunstenaars in de toekomst zich aan artistiek research wijden om kunst te maken? Of anders geformuleerd: is kunst – als – onderzoek nog de enige vorm van kunst in de toekomst? Herzog hoopt van niet.¹²³ Op de vraag waar het kunstonderwijs het beste thuishoort zijn dus verschillende antwoorden mogelijk. De plaatsing van een kunstacademie binnen het hoger beroeps onderwijs is logisch als men het puur beschouwt als een praktijkopleiding, een 'ambacht', zoals de kunsten lang gezien werden. Maar door de academisering, door het steeds meer verschuivende evenwicht naar de theoretische kant van het kunstonderwijs, culminerend in een master en PhD in de kunsten, zou het uiteindelijk wellicht beter passen in het universitair onderwijs. Onvermijdelijk is dat het kunstonderwijs in zijn huidige vorm, als zelfstandig hbo – onderwijs ingrijpend zal veranderen. Onderzoek, hoogstwaarschijnlijk in de vorm van artistiek research, zal een substantieel deel gaan uitmaken van het curriculum op kunstacademies. Daarnaast zullen er steeds meer allianties tussen kunstacademies en universiteiten ontstaan en geïntegreerde kunstdepartementen op universiteiten. Of kunstacademies in Nederland een universitaire status toebedeeld krijgen, is afhankelijk van het verloop en de uitkomst van het debat over artistiek research en of universiteiten bereid zijn het patent op onderzoek, dat zij claimen, te delen. Als men de voorbeelden uit Europa navolgt, dan is het niet uitgesloten dat een of enkele Nederlandse kunstacademies een universitaire status verkrijgen.

- 90 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 5
- 91 — Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt is lekker*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 72
- 92 — Twaalfhoven, Anita, *Onder Professoren, 'De student moet centraal staan'*, interview met Wynand Wijnen, emeritus hoogleraar Onderwijskunde, Boekman 73, Onderwijsvernieuwing, Kunst en Opleiding, Negentiende jaargang, winter 2007, p. 62 - 65
- 93 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 19 - 20
- 94 — Heyting, Lien, *Professor dr. Kunstenaar*, NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 29 januari 2010, p. 6
- 95 — Borgdorff, Henk, *De Strijd der faculteiten*, Over theorie, praktijk en onderzoek in het kunstonderwijs, p. 7 - 8
- 96 — L. ter Braak, K. Zijlmans, J. Van den Boomgaard, S. Van Teeseling, E. Gerritsen *Promoveren in de kunsten*, Programmanotitie, NWO en Fonds BKVB
- 97 — Idem noot 96
- 98 — Idem noot 94, p. 5
- 99 — Heyting, Lien, *Professor dr. Kunstenaar*, NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 29 januari 2010, p. 5
- 100 — Idem noot 99, p. 5
- 101 — Henk Borgdorff, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 5
- 102 — www.phdarts.eu en PhDArts Conference 'The Artist as Researcher', 5 en 6 februari 2010, KABK, Den Haag
- 103 — Braak, L. ter, Zijlmans, K., Boomgaard, van den, J., Teeseling, van, S., Gerritsen, E., *Promoveren in de kunsten*, Programmanotitie, NWO en Fonds BKVB
- 104 — Idem noot 98, p. 5 en www.phdarts.eu/promovendi
- 105 — www.phdarts.eu en www.pantalismakkas.eu
- 106 — www.phdarts.eu en www.irenefortuyn.com
- 107 — www.phdarts.eu en www.ruchama.com
- 108 — www.docartes.be
- 109 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 8
- 110 — Heyting, Lien, *Professor dr. Kunstenaar*, NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 29 januari 2010, p. 4
- 111 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 20 - 21
- 112 — Master Artistic Research: UvA in samenwerking met de Rietveld Academie, PhDArts: Universiteit Leiden en Koninklijke Academie voor de Beeldende Kunsten, Den Haag
- 113 — Ruiters, de, Frans, *Somber maar ook hoopvol, gedachten over het kunstonderwijs*, Kwaliteit kunstonderwijs, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 12
- 114 — Idem noot 113, p. 12
- 115 — Idem noot 113, p. 12, 13
- 116 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 8
- 117 — Ruiters, de, Frans, *Somber maar ook hoopvol, gedachten over het kunstonderwijs*, Kwaliteit kunstonderwijs, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p. 12, 13
- 118 — De nieuwe mogelijkheid tot promoveren in de kunsten, bijvoorbeeld PhDArts aan de KABK Den Haag en Universiteit Leiden of via NWO
- 119 — Idem noot 117, p. 12, 13
- 120 — Hoogeveen, K., Oosterhuis, P., Oostwoud Wijdenes, J., Visch, E., *Onderwijsvormen in het kunstonderwijs, vijf benaderingen*, Reeks Didactiek in het kunstonderwijs, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, 2004, p. 4
- 121 — Herzog, Katalin, *Bijzondere kunstenaars, gradaties in talent*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 94 - 95
- 122 — Idem noot 121, p. 94 - 95

HOOFDSTUK 4

CONCLUSIE

4 — CONCLUSIE

Na een uiteenzetting over de veranderingen in het kunstonderwijs eind jaren negentig in hoofdstuk één, een poging tot definiëring van artistic research in hoofdstuk twee en een analyse van de problematiek omtrent artistic research en promoveren in de kunsten in hoofdstuk drie, zal in deze conclusie een antwoord worden geformuleerd op de hoofdvraag, waarmee de gestelde hypothese bevestigd of ontkracht zal worden. De hoofdvraag was als volgt geformuleerd: betekent artistic research en daaruit voortvloeiend de mogelijkheid tot promoveren in de kunsten een inflatie of verrijking voor het huidige promotie-klimaat en het kunstonderwijs? De hypothese voorspelde dat het promotieonderzoek door kunstenaars door middel van artistiek onderzoek wellicht een verdieping van de individuele beroepspraktijk oplevert, maar met name een verarming van het kunstonderwijs en een inflatie van het wetenschappelijke onderzoeksveld, veroorzaakt. De verdieping die in de beroepspraktijk van de kunstenaar kan plaatsvinden door het uitvoeren van artistic research en wellicht ook een promotie in de kunsten, is voor sommige kunstenaars een streven, maar ligt niet in het bereik van elke kunstenaar. Tevens zoekt niet elke kunstenaar het theoretische discours op, of heeft dit nodig voor zijn of haar beroepspraktijk. Heeft artistic research voor het kunstonderwijs dan wel een toegevoegde waarde of is het enkel een schadelijke ontwikkeling? Frans de Ruiter ziet het als een verrijking, zowel voor het kunstonderwijs als voor de wetenschap, omdat hij meent dat beide onderwijsvormen ervan profiteren. Idealiter zou er een soort wisselwerking tussen kunst en wetenschap kunnen ontstaan, waarbij het beste van beide werelden verenigd kunnen worden.¹²⁴ Maar is het wel zo gunstig om het kunstonderwijs, dat nu ondergebracht is in het hbo, onder te brengen bij het universitaire onderwijs? Tegenstanders van deze ontwikkeling, waaronder Katalin Herzog, vrezen voor de verwetenschappelijking van het kunstonderwijs, waarbij alle levendigheid en keuzevrijheid uit het kunstonderwijs verdwijnt. Als het kunstonderwijs wordt gemodelleerd naar een academische vorm, dan wordt er straks enkel nog saaie, genormeerde kunst geproduceerd, aldus Koen Brams. De Ruiter en Janneke Wesseling zien geen gevaar in academisering van het kunstonderwijs, omdat praktijk- en theorieonderwijs in de universitaire

wereld prima samengaan, bijvoorbeeld bij een studie als geneeskunde. Echter, als artistic research als overkoepeld uitgangspunt wordt genomen en het hele kunstonderwijs hierop geënt wordt, komen andere vakken mogelijk in het gedrang en wordt eenvormigheid gestimuleerd. Er wordt op deze manier een bepaald type kunstenaar opgeleid, een kunstenaar die voornamelijk theoretisch ingesteld en onderlegd is en hiermee worden andere toekomstige kunstenaars uitgesloten, aldus Katalin Herzog.¹²⁵ In plaats van een mogelijke integratie tussen kunst en wetenschap, is het aannemelijker dat er in het kunstonderwijs een verschraving gaat optreden. Als de huidige trend doorzet dan wordt artistic research en een promotie in de kunsten in de toekomst wellicht een keurmerk, een noodzakelijk diploma voor professionele kunstenaars.¹²⁶ De wetenschap gaat dan grotendeels dicteren hoe een kunstenaar zijn kunst zou moeten maken, welke methoden hij of zij zou moeten toepassen en wat wel of geen goede kunst is. Dit is enigszins gechargeerd, maar niet ondenkbaar. De hypothese voorspelde eveneens dat het promoveren in de kunsten door middel van artistic research een inflatie betekent voor het huidige promotie-klimaat en wetenschappelijke onderzoeksveld. Lesage en Borgdorff leggen deze kritiek naast zich neer en beschouwen deze vorm van 'nieuwe' wetenschap niet als een ondermijning van het huidige wetenschappelijke veld, maar als een rijke aanvulling op de bestaande disciplines. Zij pleiten voor een ruimere opvatting van het wetenschapsbegrip, zodat onderzoek in de kunsten eveneens hieronder geschaard kan worden.¹²⁷ Tevens voert Lesage als argument aan dat ook de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen zouden kunnen profiteren van een pluralistische opvatting van wetenschap, omdat in deze disciplines ook vaker onconventionele vormen van onderzoek plaatsvinden.¹²⁸ Echter, enkel met het verruimen van de definitie van wetenschap, is de problematiek omtrent artistic research als volwaardige wetenschappelijke onderzoeksvorm niet opgelost. Het grootste knelpunt is de ongelijkheid die bestaat tussen de kunsten en de wetenschap. Er zijn echter ook overeenkomsten: beide vakgebieden drijven op creativiteit, die voortkomt uit 'vaardigheden en inspiratie, of rede en intuïtie', aldus Paul Dikker, kunstenaar en politicoloog.¹²⁹ Dikker vindt dat beide vakgebieden

proberen problemen op te lossen op een oorspronkelijke manier. Maar is dit wel zo? Probeert de kunst wel problemen op de te lossen of heeft zij enkel een signalerende en provocerende functie? Een overeenkomst tussen kunst en wetenschap zit volgens Dikker in de oplossing van het 'probleem' en de wijze waarop een antwoord geformuleerd wordt; er wordt -en dit is enigszins simplificerend- geëxperimenteerd tot dat 'er zich plotsklaps bij wijze van inval een oplossing en uitwerking aandient, waarna tot slot gekeken wordt of het allemaal klopt en naar genoegen is', aldus Dikker.¹³⁰ Echter, hij nuanceert meteen deze uitspraak door eraan toe te voegen dat de verschillen tussen beide vakgebieden eveneens zo groot zijn, dat het onmogelijk is om ze met elkaar te vergelijken. Cruciaal verschil tussen beide is namelijk dat zij een ander doel dienen: de wetenschapper probeert de werkelijkheid te ontsluiten, de kunstenaar verbeeldt zijn eigen visie op de werkelijkheid, terwijl de wetenschapper wordt geacht zijn visie buiten beschouwing te laten, als hij de ons omringende werkelijkheid tracht te ontsluiten.¹³¹ In een gezonden brief (CS 19 februari 2010) in het NRC Cultureel Supplement als reactie op het artikel 'Professor dr. Kunstenaar van Lien Heyting (CS, 29 januari 2010) zet Myrthe Bartels uiteen dat de wetenschappelijk onderzoeker zijn onderzoek doet om onderzoeksresultaten te behalen, niet om in een kunstwerk uit te monden. Tevens houdt de wetenschapper zich aan de wetenschappelijke criteria van objectiviteit, verifieerbaarheid en goede argumenten. Bartels omschrijft het onderzoek dat kunstenaars verrichten als 'documenterend' en hier gaat de wetenschap een stap verder, omdat deze wetenschappelijke vragen opwerpt en deze op een wetenschappelijke manier probeert te beantwoorden.¹³² Natuurlijk stelt de kunst ook vragen - over zichzelf, het discours, de kunstwereld en de maatschappij. Maar dit zijn doorgaans provocerende vragen die proberen de toeschouwer aan het denken te zetten of te ontwrichten. Zelden tracht de kunst deze vragen ook te beantwoorden, laat staan op een wetenschappelijke manier. Van Winkel citeert in zijn uiteenzetting 'Het discours over onderzoek in de kunst' de auteur Graeme Sullivan, Associate Professor of Art Education aan het Teachers College van de Columbia University of New York, als volgt: 'Artistiek onderzoek daarentegen geeft geen antwoorden, maar stelt slechts vragen; het biedt geen verklaringen, maar leidt tot begrip; het bevestigt niet, maar prikkelt en provoceert.'¹³³ Zoals Borgdorff het formuleerde: beide vakgebieden zijn totaal ongelijksortig en daarmee is het vreemd om dan toch dezelfde titel toe te

kennen, namelijk: een wetenschappelijke titel. Van Winkel is zeer kritisch op het discours omtrent onderzoek in de kunsten en hij merkt terecht op dat bijna alle auteurs (Borgdorff, Slager, Sullivan e.a.) zich in feite in allerlei bochten wringen om de 'kunstenaar - onderzoeker' te legitimeren. Van Winkel toont aan dat de bovengenoemde auteurs wel erg gemakkelijk van een kunstwerk als 'betekenisdrager naar het kunstwerk als bron van concrete, belichaamde kennis' springen. Tevens stelt Van Winkel zich de kritische vraag of een kunstwerk, zoals beweerd wordt, wel als 'zodanig geproduceerd' of ontsloten kan worden.¹³⁴ Hij vreest dat de impliciete kennis helemaal niet uit het kunstwerk te extraheren is.¹³⁵ Daarnaast merkt Van Winkel op dat alle auteurs in dit discours in feite een contradictie in terminis voorstellen: zij vinden dat onderzoek in de kunsten verbonden moet worden met de wetenschap, maar tevens zich duidelijk moet onderscheiden van de wetenschap.¹³⁶ Deze ambigue verhouding tussen beide vakgebieden komt tot uitdrukking in het promotiereglement. Er is namelijk geen eenvormig protocol wat betreft het promoveren in de kunsten, de regels en standaarden verschillen per organisatie (NWO, PhDArts) en per universiteit.¹³⁷ De verschillen in het reglement hebben betrekking op de verhouding tussen praktijk- en theorieaandeel. NWO en het Fonds BKVB zijn strenger en meer geneigd om de conventionele criteria voor promotieonderzoek te volgen dan PhDArts die vooral het kunstwerk en het proces vooropstellen. Het proefschrift wordt in eerste instantie gevormd door het kunstwerk en daarbij moet dan een toelichting gegeven worden, die echter niet als vervangend proefschrift dient en ook niet van een dergelijke omvang hoeft te zijn. Maar kan een kunstwerk een proefschrift echter wel vervangen? Dit betekent dat het kunstwerk dus de argumenten moet aanleveren om het onderzoek te staven. Bartels betoogt dat een kunstwerk onmogelijk een proefschrift kan zijn. Ze zet overtuigend uiteen dat het doel van een kunstwerk niet het leveren van een bijdrage aan de vergroting van het kennisarsenaal betreft, wat wel het doel is van de wetenschap. De rol van het geschreven gedeelte - dat het kunstwerk en proces moet verklaren - is hiermee eveneens dubbelzinnig. Enerzijds is het kunstwerk dus de dissertatie, anderzijds wordt dit niet volledig geaccepteerd en moet er toch een geschreven 'duiding' gegeven worden. NWO en PhDArts sluiten wel deels aan bij de eisen die aan een reguliere promotie worden gesteld, door te eisen van de promoverende kunstenaars dat zij middels een bepaalde methode tot kennis te komen, maar de wijze waarop de kunstenaars hieraan invulling geven is veel vrijer dan bij een reguliere promotie.

Zo is er bijvoorbeeld geen academisch taalgebruik of jargon vereist, maar mag de kunstenaar schrijven zoals hij of zij dat wil. Een promovendus schrijft doorgaans een proefschrift waarin hij toont te beschikken over de kwaliteiten om een helder onderzoek te verwoorden, een goed opgebouwde argumentatie die leidt tot een coherent geheel en eindigt in een conclusie. Bartels merkt terecht op dat dit niet in de verste verte overeenkomt met het documenteren en beschrijven van het onderzoek dat kunstenaars uitgevoerd hebben. Van Winkel: 'op deze manier wordt van kunstenaars in plaats van onderzoekers, documentaristen gemaakt en van een kunstwerk een transparant medium van verslaglegging.'¹³⁸ Een ander groot bezwaar dat door de tegenstanders van het promoveren in de kunsten wordt aangewend, is het gebrek aan wetenschappelijke vooropleiding van de toekomstige promovendi in de kunsten. Het merendeel van de kunstenaars heeft een hbo – kunstvakopleiding genoten en wellicht nog een (hbo) master of werkplaatsopleiding daarbovenop gevolgd, maar dit traject wijkt zeer af van het universitaire traject. Zij missen dus een academische achtergrond, in tegenstelling tot 'gewone' academische kandidaten. Dit is schijnbaar geen probleem om deel te nemen aan en het voltooien van het promotie – traject in de kunsten, omdat er door de aanbiedende opleidingen niet over gerept wordt. In het spraakmakende artikel van Lien Heyting in de CS van het NRC Handelsblad, zeggen enkele promovendi niet uit te gaan van een wetenschappelijke vraagstelling voor hun promotie, waarom dan wel die academische titel toekennen, vraagt Bartels zich af, en met haar vele wetenschappers en sceptici.¹³⁹ De hypothese stelde dat promoveren in de kunsten door middel van artistic research een inflatie betekent voor het wetenschappelijke onderzoeksveld en voor de titel van promovendus: dit wordt bevestigd door het feit dat kunstenaar niets aan deze titel heeft (behalve dan de verdieping van de beroeps-praktijk) en de wetenschap ongeloofwaardiger wordt door het toelaten van promovendi die niet kunnen en willen voldoen aan de wetenschappelijke eisen voor een reguliere promotie. Tevens gaat het academiseringsproces van het hoger onderwijs ten koste van het kunstonderwijs, doordat het eenvormigheid in de hand werkt en er enkel nog maar een type kunstenaar opgeleid wordt: de 'kunstenaar-onderzoeker'. Het is recentelijk gerealiseerd om in Nederland te kunnen promoveren in de kunsten aan verschillende universiteiten. Hiervoor zijn de eisen voor een dissertatie bijgesteld en aangepast aan de kunsten en daarmee is de inflatie van het proefschrift een feit.

- 123 — Herzog, Katalin, *Bijzondere kunstenaars, gradaties in talent*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 94 - 95
- 124 — Ruiten, de, Frans, *Somber maar ook hoopvol, gedachten over het kunstonderwijs*, Kwaliteit kunstonderwijs, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007, p.12
- 125 — Herzog, Katalin, *Bijzondere kunstenaars, gradaties in talent*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007, p. 94 - 95
- 126 — Dikker, Paul, *Geen doctorsgraad voor kunstenaars!*, Boekman, 58/59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, zestiende jaargang, voorjaar 2004, p. 189 - 190
- 127 — Borgdorff, Henk, *Het debat over onderzoek in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, p. 19 - 23
- 128 — Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009, p. 6
- 129 — Dikker, Paul, *Geen doctorsgraad voor kunstenaars!*, Boekman, 58/59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, zestiende jaargang, voorjaar 2004, p. 189 - 190
- 130 — Idem noot 129, p. 189
- 131 — Idem noot 129, p. 189
- 132 — Bartels, Myrthe, *Kunstwerk kan geen proefschrift zijn*, ingezonden brief in NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 19 februari 2010, p. 12
- 133 — Winkel, van, Camiel, *Flexibele multipliciteiten, Het discours over onderzoek in de kunst*, De Witte Raaf, nummer 122, juli - augustus 2006, p. 3
- 134 — Idem noot 133, p. 4
- 135 — Idem noot 133, p. 7 - 8
- 136 — Idem noot 133, p. 7
- 137 — Braak, ter, L., Zijlmans, K., Boomgaard, van den, J., Teeseling, van, S., Gerritsen, E., *Promoveren in de kunsten*, Programmanotitie, NWO en Fonds BKVB en www.phdarts.eu
- 138 — Winkel, van, Camiel, *Flexibele multipliciteiten, Het discours over onderzoek in de kunst*, De Witte Raaf, nummer 122, juli - augustus 2006, p.9
- 139 — Bartels, Myrthe, *Kunstwerk kan geen proefschrift zijn*, ingezonden brief in NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 19 februari 2010, p. 12 - 13

LITERATUURLIJST

ARTIKELEN

- Balkema, Annette, Slager, Henk, *Prologue*, Lier en Boog, Artistic Research, Volume 18, A. Balkema en H. Slager (eds.)
- Bartels, Myrthe, *Kunstwerk kan geen proefschrift zijn*, ingezonden brief in NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 19 februari 2010
- Borgdorff, Henk, *De strijd der faculteiten – over zin en onzin van onderzoek in de kunsten* Boekman 58 / 59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, zestiende jaargang, voorjaar 2004
- Braak, L. ter, Zijlmans, K., Boomgaard, van den, J., Teeseling, van, S., Gerritsen, E., *Promoveren in de kunsten*, Programmanotitie, NWO en Fonds BKVB
- Dikker, Paul, *Geen doctorsgraad voor kunstenaars!*, Boekman, 58/59, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, zestiende jaargang, voorjaar 2004, Kunst en Wetenschap
- Heilbron, Johan, *Kunst leren: het werkplaatsmodel in de beeldende kunst*, Ministerie van WVC, Rijswijk, 1992
- Helden, van, Gert Jan, *Over de grenzen*, Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007
- Herzog, Katalin, *Bijzondere kunstenaars, gradaties in talent*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007
- Heyting, Lien, *Professor Dr. Kunstenaar*, Promoveren in de kunsten, NRC Handelsblad, Cultureel Supplement, 2 februari 2010
- Hoogeveen, K., Oosterhuis, P., Oostwoud Wijdenes, J., Visch, E., *Onderwijsvormen in het kunstonderwijs, vijf benaderingen*, Reeks Didactiek in het kunstonderwijs, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, 2004
- Leeuwen, van, Anna, *Dubbeltalenten*, Kunstbeeld, nummer 4, april 2010
- Lesage, Dieter, *Who's afraid of artistic research? On measuring artistic research output*, Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods, Volume 2, No. 2, Spring 2009
- Nevanlinna, Tuomas, *Is Artistic Research a Meaningful Concept?* Lier en Boog, Series of Philosophy of Art and Art Theory, Volume 18, Artistic Research, Annette W. Balkema and Henk Slager (eds.)
- Nuchelmans, André, *Eten van twee walletjes*,

- Boekman 58 /59, Kunst en Wetenschap, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, 2004
- Ruiter, de, Frans, *Somber maar ook hoopvol*, gedachten over het kunstonderwijs, Kwaliteit kunstonderwijs Boekman 73, Kunst en opleiding, negentiende jaargang, winter 2007
- Slager, H., *Art and Method*, Artists with PhDs, On the new Doctoral Degree in Studio Art, edited by James Elkins, New Academica Publishing, Washington, DC, 2009
- Slager, Henk, *Methododicy*, Lier en Boog, Series of Philosophy of Art and Art Theory, Volume 18, Artistic Research, Annette W. Balkema and Henk Slager (eds.)
- Slager, Henk, *Discours de la methode*, Lier en Boog, Artistic Research, Volume 18, A. Balkema en Henk Slager (eds.)
- Twaalfhoven, Anita, interview met Wynand Wijnen, emeritus hoogleraar Onderwijskunde, Onder Professoren, 'De student moet centraal staan', Boekman 73, Onderwijsvernieuwing, Kunst en Opleiding, Negentiende jaargang, winter 2007
- Veerman, Prof. Dr. Cees, *Differentiëren in drievoud, omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*, Advies van de Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel, april 2010
- Vries, de, Alex, *Wat je van ver haalt, is lekker*, Boekman 73, Kunst en opleiding, Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, negentiende jaargang, winter 2007
- Winkel, van, Camiel, De Witte Raaf, *Flexibele multipliciteiten, Het discours over onderzoek in de kunst*, nr. 122, juli - augustus 2006

WEBSITES

- <http://d21.nl/wp-content/uploads/2010/01/3-h-borgdorff-onderzoek-in-kunstonderwijs.pdf> (Henk Borgdorff, *Onderzoek in het kunstonderwijs*, Tijdschrift voor Hoger Onderwijs, november / december 2009)
- <http://www.scienceguide.nl/pdf/20061018E.pdf> (Henk Borgdorff, *Het debat over research in de kunsten*, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten)
- Conferentie 'De Derde Cyclus': Artistiek Onderzoek na Bologna': <http://www.ahk.nl/nl/lectoraten/kunsttheorie-en-onderzoek/conferenties/derde-cyclus-programma/>

- www.sandberg.nl
- www.dutchartinstitute.nl
- www.mahku.nl
- <http://www.mohr-i.nl>
- www.pzward.wdka.nl
- http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article778693.ece/Wij_laten_ons_niet_opheffen
- www.phdarts.eu: General information, PhD Programme en PhDarts Conference 'The Artist as Researcher', 5 en 6 februari 2010, KABK, Den Haag
- www.rijksacademie.nl
- <http://www.scienceguide.nl/201004/adviesveerman-ingrijpend-en-inspirerend!.aspx>
- Kees van Gageldonk, Stichting Kennisontwikkeling HBO – raad, HBO op kruispunt, <http://www.ahk.nl/nl/lectoraten/kunsttheorie-en-onderzoek/conferenties/kunst-als-onderzoek-samenvattingen/>
- <http://www.hku.nl/web/OverDeHKU/Organisatie/Jaarverslagen.htm> / Programmaboek
- Jaarverslagen Hogeschool voor de Kunsten, Utrecht, 2007 en 2008
- http://www.hbo-raad.nl/hbo-raad/feiten-en-cijfers/cat_view/60-feiten-en-cijfers/64-onderzoek/78-lectoren
- <http://www.hum.leidenuniv.nl/kunsten/onderzoek>
- www.psau.nl
- <http://www.ahk.nl/nl/studie/interdisciplinair/master-artistic-research>
- <http://www.studeren.uva.nl/ma-artistic-research>
- <http://www.hum.leidenuniv.nl/kunsten/onderzoek/organisatie/graduateschool.html>
- http://www.udk-berlin.de/sites/graduierenschule/content/index_ger.html, Bauhaus Universität Weimar , Promotionstudiengang Kunst und Design / Freie Kunst. http://www.uni-weimar.de/gestaltung/cms/struktur/phd_en Universität der Künste Berlin Projekt Graduierteschool
- UKCGE, AHRC, RAE, AHRC, *Review of Research Assessment. Research in the Creative & Performing Arts*. http://www.ahrc.ac.uk/images/4_92883.pdf , RAE. (2005). *RAE2008 Guidance on Submissions*.
- <http://www.rae.ac.uk/pubs/2005/03/rae0305.pdf>., UKCGE. (1997). *Practice-based Doctorates in the Creative and Performing Arts and Design*. http://www.ukcge.ac.uk/report_downloads.html. (2001). *Research Training in the Creative & Performing Arts & Design*.http://www.ukcge.ac.uk/report_downloads.html.
- Dublin Descriptors, *Shared 'Dublin' descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards*. Joint Quality Initiative. <http://www.jointquality.org/>
- www.irenefortuyn.com
- www.ruchama.com
- www.docartes.be
- Conference 'The Artist as Researcher', 5 en 6 februari 2010, KABK, Den Haag
- Met dank aan Edith Doove (KU Leuven, Instituut voor de Kunsten) en Peter Eversmann (UvA, Master Artistic Research) en Katalin Herzog (voormalig docent Frank Mohr Instituut) voor het beantwoorden van mijn vragen.

